

régi török neveiket, és több család él Egerben, melynek ily régi török neve van, mint p. o. *Ali, Bajzath, Bassa, Bege* (= Bég), *Csaika, Csauusz, Hamza, Hamzus, Hassán, Hatira*, (= Hatzsira), *Imán, Janicsár, Kassán, Kavasz*, sat. Már e nevek is mutatják, hogy e családok török eredetűek, melyek török őseiknek neveit megtartották. De ezeken kívül vannak oly családok, melyekről mindamellett, hogy régi török neveiket elhagyták vagy felcserélték, az anyakönyvi bejegyzések nyomán kimutathatni, hogy azok törökök vagy új-keresztények maradékai. Ilyenek p. o. *Borbély, Csernei, Czifra, Deák, Egrí, Farkas, Fekete, Hartványi, Horváth, Kiss, Lakatos, Murányi, Pap, Porkoláb, Pusztai, Szécsen, Szinai, Török, Vajás, Váradi* sat.

Ezzel bevégezzük értekezésünket s azon hiedelemben tesszük le tollunkat, hogy itt több oly részletet s adatot közlünk, melyek Eger itt tárgyalt történetének és különösen az itt maradt törököknek nyomozásában figyelmet érdemelnek, és több egrí családnak török eredetére világot derítenek.

A

PELASG KÉRDÉS MAI ÁLLÁSA

S A JOBBÁGYSÁG

A HELLENEKNÉL ÉS RÓMAIAKNÁL.

RIBÁRY FERENCZTŐL.

(Ölvastatott a M. Tud. Akadémia 1874. november 23-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

A pelasz kérdés mai állása, s a jobbágyság a helleneknél és rómaiaknál.

I.

A mennyire csak a történelem tekintete behatni képes a mult idők homályába, mindenkor azt látjuk, hogy a társadalmak és államok a hódítás jogánál fogva alakultak, ha szabad mondanunk, hogy az erőszak jogot teremthet. Rousseau »társadalmi szerződése«
tehát nem egyéb, mint e nagy szellem óriási tévedése, szép ábrándkép, melyet a történelem igazmondása ezerszer megezáfolt.

Szomorúak az emberiség történelmének lapjai, vérrel írvák, mint Draco törvényeiről mondá egykor az athénei nép. *Bellum omnium contra omnes!*

Hány nemzet, az emberiség mennyi milliói estek el a létért való küzdelemben, vagy görnyedtek a hódító igája alá, ki az erősebb jogát vette alkalmazásba, a mint érdekei megkívánták, vagy műveltségi foka hozta magával? Mert a hódításnak a történelem tanúsága szerint különböző nemei voltak, a népek műveltségi állapota, az adott viszonyok és körülmények változatossága szeriut. Így, hogy csak néhányat hozzak föl például, — a vadászat és halászatból élő nép kiirtja ellenségét, mert minden egyes tagjának nagy területre van szüksége, hogy vadászaton szerzett zsákmányával életét fenntarthassa; a nomád népek pusztává teszik az elfoglalt földet, hogy barmaiknak tágas legelője legyen, s elűzik vagy megölik a terület korábbi lakóit, mint ezt a mongol-tatár hordák hódításai is tanúsítják; a rendezett állami életet ismerő s földművelő nép, midőn meghódítja szomszédjának országát, vagy csak adófize-

tövé teszi a legyőzött ellenséget, ha t. i. saját területe is elegendő fiai táplálására; ellenkező esetben maga is letelepedik a meghódított országban, s ilyenkor rendszeren a legyőzött nép jobbágyi viszonyba lép a hódítóhoz, vagyis megtartja ugyan földjét és mivelheti azt, de természetményekben és kézi munkában bizonyos meghatározott szolgálmányok teljesítésére (robot és dézsma) kényszerítettik.

A hódítás e nemét leginkább a középkor kezdetén látjuk föltűnni a történelemben, midőn t. i. a germánok a nyugatrómai birodalom romjain új országokat alapítottak vala. De csalódás volna azt hinni, hogy csak a germánok hódításai következtében keletkeztek ama társadalmi viszonyok, melyeket *hűbériség* és *jobbágyosság* neve alatt ismerünk. Megvoltak e viszonyok már az ókorban is, s az árja népcsalád társadalmi szerkezetében közös vonásul tűnik föl a jobbágyosság;¹⁾ mert nem egyébnek mondható a hindu vaiszák, a hellen heloták és penesták, s a római cliensek társadalmi állapota; kisebb nagyobb hasonlatosságot mindig fedezhetünk föl ezeknek társadalmi viszonyaiban a közép és újabbkori jobbágyokéval, sőt hihetőleg e czim alá sorozandók azon attikai thetesek is, kik szolgálmányaik után, Plutarch szerint, hatodrészeseknek, *ἑκτημόριοι*, neveztek. De hogy a középkor kezdetén e viszonyok nemcsak a germánok hódításai következtében keletkeztek, hanem, hogy nyomaik mind a galloknál mind a germánoknál, sőt magában a római birodalomban is föllelhetők, arról több kétségtelen bizonyosság szól. Caesar a galloknál csakugyan említ cliens-féle jobbágyi néposztályt, midőn Orgetorix főnökről mondja, hogy perbe idéztetvén bírái előtt nagyszámu cliensei és adósai kíséretében jelent meg.²⁾

Tacitus még világosabban írja le a jobbágyok helyzetét a germánoknál: »Caeteris servis non in nostrum morem descriptis utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit; frumenti modum dominus, aut pecoris aut vestis, ut colono injungit, et servus hactenus parat; caetera domus officia uxor ac

¹⁾ L. Müllenhoff Deutsche Alterthümer. Berlin 1870.

²⁾ Caesar de bello gallico I. k. 4. f. Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam . . . undique coegit, et omnes clientes obaeratosque suos ad decem millium numerum, eodem conduxit.

liberi exequuntur.«¹⁾ E szavak után alig lehet kételkednünk, hogy a germán szolgák helyzete igen hasonlított a középkori jobbágyéhoz, majdnem olyan volt az, a minőnek ismertük a magyar jobbágyét 1848-ki felszabadulása előtt. Mindegyik saját lakással és tűzhelylyel bír, családias életet folytathat, mit az ókori rabszolga nem tehetett; csak abban volt súlyosabb a germán jobbágy helyzete, hogy szolgálmányait ura határozta meg, és nem a törvény, miként hazánkban.

E felhozott példákban két körülményre vagyok bátor felkérni a T. Akadémia figyelmét; először, hogy mind a galloknál, mind a germánoknál az úri és jobbágyi osztály ugyanazon nemzet fiai, és másodsor, hogy mind a két nép azon időben, melyről a tudósítás szól, már földműveléssel foglalkozott, bár ennél a baromtenyésztést még nagyobb mértékben üzték. Hogy e jobbágyi viszonyok mindkét népnél szintén a hódítás következményei voltak, az bizonyosnak vehető, noha korát és körülményeit az ősi idők homályában meg nem határozhatjuk.

Ugyanezt mondhatjuk a római clienteláról is. Azon korban, melyre a történelem szövétnéke fényt derít, a rómaiaknál teljesen ki vannak fejlődve a jobbágyi viszonyok, sőt ezek már hanyatlásnak indultak. Keletkezésök tehát a történelem előtti korra teendő, s innen származik azon homály, mely e tekintetben a legrégibb íróknál uralkodik. Csak inductio útján állithatjuk, hogy a római clientela, mint jobbágyi viszony, szintén hódítás nyomán alakult, még pedig oly időben, midőn az italiai népfaj, mint az árja népcsalád egyik tagja, már a nomád életéről a földművelésre tért át, mi részben még a népcsalád tagjainak szétválása előtt történt.

Niebuhr s utánna az újabb írók nagyobb része a római cliensekben az italiai ősi lakók utódait vélik rejteni,²⁾ sőt Niebuhr azon véleményének is kifejezést ad, hogy a latin nyelvben van oly fél hellen elem, mely az ő hypothesis szerint csak a latin és hellen faj közös őseitől a pelasgoktól származik, a mi ellenben a hellentől különbözik, az az ősi lakók

¹⁾ Tacitus Germania XXV. f. Thewrewk E. kiadása.

²⁾ Niebuhr R. G. I. 30. l. és I. 60. l.

nyelvéből vétetett át. Nemcsak az ókor írói közül többen, mint például Varro és különösen Dionysius is nyilváníták e véleményyt, hanem újabb időben Müller Otfried, Mommsen és az olasz Lanzi is osztoztak e nézetben.¹⁾ Az előbbi határozottan állítja, hogy a mi a latin és görög nyelvben közös, azt csak a pelasz nyelv közvetítése által lehet megfejtetni.²⁾

A nyelvtudomány azonban alaposan megczáfolta ama tételt: hogy a latin nyelv a hellen s egy más valamely barbár ős nyelvnek vegyületéből származott, kétségtelenné tévén, hogy a latin nyelv a hellennek egyenjogu testvére az árja népesaládban. Kérdésünkre nézve azonban nem közömbös, vajjon az italiai faj volt-e az első a felszigeten az árja népesaládból, vagy ennek más rokon hullámai előzték meg oly módon, mint Görögországban. Azon egy dolog kétségtelenné látszik, hogy ha a clientela hódítás alapján vette is eredetét, a cliensek nem az ős barlanglakók közül vétettek, hanem vagy már eredetileg az italiai fajhoz tartoztak, együtt költözvén vele a felszigetre, vagy midőn az italiai faj más népekbe ütközött a felszigeten, e népek csak az italiai faj korábbi hullámai lehettek. Erre mutat, többek közt azon nemes patriarchális viszony, mely a családfő, családtagok és cliensek közt létezett, valamint ezeknek a patriciusok isteni tiszteletén — »in sacris« — való részvétele. Lehetséges, hogy az italiai faj, már beköltözése idejében úri és jobbágyi osztályokra oszlott vala, talán még vándorlása közben, mint ez a parthusoknál is található, kikről Justinus mondja: »Exercitum, non ut aliae gentes, liberorum, sed maiorem partem servorum habent, . . . Hos pari ac liberos suos cura habent, et equitare et sagittare magna industria docent.«³⁾ Ugyanezt mondják Regino és bölcs Leo császár őseinkről, és Szalay azon szolgákban, kiket a beköltözéskor már magokkal hoztak a magyarok, keresi a magyar jobbágyok egy részének eredetét.⁴⁾ Szerinte tehát nem áll Kézay azon állítása, hogy a beköltözött magyarok egytől egyig szabadok és nemések voltak.

¹⁾ Schwegler Röm. Gesch. I. 184 és 186. II.

²⁾ Müller O. Die Dorier II. 7.

³⁾ Justinus Histor. Philippicar. XLI. k.

⁴⁾ Szalay Magyarország Története (1861.) I. 118. l.

A római clientela, s azon patriarchális viszony, mely a patronus és cliens közt fennállott, csak is így magyarázható meg; erőszakkal meghódított idegen fajú nép sem ily viszonyba nem lépett volna uraival, sem a sacrákban nem részesülhetett volna, melyből még a szabad plebs is ki volt zárva. Ezen állításnak egyik fő bizonyosságául szolgál azon ellentét, melyet e tekintetben a hellen törzsek történelme fölmutat. Itt egyik rokon, legtöbbszörre azonos nyelvű nép, hódítja meg a másikat, s még is annyira különböző viszonyokat találunk a római clientelától. Sem a thessaliai penesták, sem a laconiai heloták nem vesznek részt a hellenek nemzeti játékaiban s ünnepélyein, sem a család, familia, tagjaihoz nem számítatnak, mint a cliensek Rómában, pedig mondhatjuk, a hódítás történelmi korban, mintegy szemünk előtt történik.

A jobbágyi viszonyok e különbözőzése nem is fejthető meg másképp, mintha fölteszszük, hogy a római cliensek sokkal közelebbi rokonságban állottak a hódító patriciusokhoz, mint akár a penesták a thessalokhoz, vagy a heloták a dórokhoz.

A helleneknél, mint mondtam e viszony majdnem szemünk előtt keletkezik. Homernál nincs nyoma a jobbágyoknak, a rabszolgák többszörre hadi foglyokból válnak, vagy vétel által szereztetnek, de a kor patriarchális viszonyainál fogva uraik bánásmódja irányukban szelidebb mint a későbbi, magasabb műveltségű, de önzőbb korszakban. Eumaios Odysseus kedvencz szolgája s a királyi sertések felügyelője, az »istenikánász«, mint Homer nevezi,¹⁾ kit saját elbeszélése szerint, phónici hajósok, mint királyfi atyja házából elrabolván, Odysseus atyjának Laërtesnek drága pénzen eladtak, reméli, hogy régi szokás szerint ura öt házzal és telekkel, valamint kedves nővel fogja hűségeért megjutalmazni.²⁾

Jobbágyi viszonyról tehát legalább ez világosan nem fordul elő, Homer semmit sem tud, csak »thetes,« napszámók említettnek; így Eurimachos egyike Penelope kérőinek azt ajánlja Odysseusnak szegődjék hozzá, mint thes, s nemcsak jól fogja tartani és ruházni, hanem jó bérre is számíthat.³⁾

¹⁾ Homer: Odyssea XIV. 48. és 401—413. v.

²⁾ Odyssea XIV. 62. s köv. v.

³⁾ Odyssea XVIII. 356. s köv. v.

Ily viszonyra más példák is találhatók mind ez Iliásban mind az Odysseában de jobbagyságnak semmi világos nyoma, miből azonban okvetlenül nem következik, hogy ott, a hol a hódítást ki lehet mutatni, jobbagyi viszonyok nem léteztek volna, mint például Laconiában a hódító achivok és a legyőzött lelegek közt.

E viszonyok keletkezését, mint említém már a történelem első derengésénél látjuk, e változások tehát mintegy szemek előtt történnek. A trójai háboru után, két nemzedékkel utóbb, költöznek a thessalok Epirusból az ezután róluk nevezett Thessaliába, mintegy harmincz évvel később a dórok a Tetrapolis doricá-ból Peloponnesusba. Mindkét tartományban a hódítás következtében új társadalmi viszonyok keletkeznek; a régi népesség azon része, mely hazája földjét többre becsülte függetlenségénél, s nem költözött ki, hanem megmaradt a földön, melyet már századok óta arca verejtékével művelt vala, szolgálai állapotra jutott, s olynemű viszonyba lépett a hódítókhoz, melyet leghelyesebben jobbagyságnak nevezhetünk.

De a korábbi népesség sehol nem képezett a meghódított tartományokban idegen faju, — allophyl — népességet — hellenek voltak a hódítók valamint a meghódítottak is, vagy legalább a hellen népfaj közel rokonai t. i. pelasgok, a hellen nép elődei Görögországban.

Hogy kik voltak tulajdonképen a pelasgok, mily ethnographiai viszonyban állottak a hellenekhez? — e kérdésnél egy kissé meg kell állapodnunk; mert csak e kérdés megfejtése adhatja a kulcsot azon patriarchális jobbagysági viszonyoknak magyarázatához, mely a hódítók és meghódítottak közt keletkezett, s melyek aligha alakultak volna meg oly módon, mint azokat ismerjük, ha a pelasgok egészen allophyl, például az árják beköltözése előtt Európában lakott csúd vagyis mongol-finn fajhoz tartoztak volna.

Ismeretes ugyanis, hogy midőn időszámításunk előtt mintegy 2000 évvel az árja népek vándorlása keletről nyugatra kezdetét vette, a költözők Európában már mindenütt régibb idő óta megtelepült és lakókra találtak. E korábbi glottologiai korszak mardványait még mai nap is kimutatja a

nyelvtudomány. Nyugaton a pyrénéi bércek közt élnek még Iberia és lakóinak maradványai, a baszkok; míg a Kaukázusban, Klaproth véleménye szerint¹⁾ azon régente messzebb éjszakra terjedő területen lakott népek utódai leltek menhelyet, kiket a későbbi árja és áltaji költözők hullámai a sziklás bércek zugai közé szorítottak. Mind e népek nyelvei egyaránt különböznek azon három népesalád nyelveitől, melyek a hajdankorban Elő-Ázsiában képződtek vala.²⁾

Egyidejűleg e népekkel, vagy hihetőleg még korábban, Közép- és Nyugat-Európában más népfaj is lakott. Emlékeit a régészet részint a sveiczi és más egyéb tavak czölöp építményeiben, a dán- s olaszországi konyhalulladékokban, részint a szétszórva majd mindenütt található s átkutatott tumulusaikban fedezte föl.³⁾ E lakosság, mely az árják költözését megelőzte, mely az érecek és többnyire házi állatok ismerete nélkül csupán köeszközöket használt, s vadászat és halászatból tengette életét, bár itt-ott, mint azt például a sveiczi czölöp építmények maradványai is tanúsítják, a földművelés és szövő ipar elemei sem voltak egészen ismeretlenek előtte, a régészek és ethnographusok majdnem egyhangu véleménye szerint a mongol-finn faj jellegével bírt. Nillson legalább Skandináviára nézve határozottan kimutatja, hogy az árja germánok beköltözése előtt, a félszigeten a törpe (dwarf) lappok, és finnek (jotnen) tanyáztak, kik azután a svédek és norvégok ősei által mind jobban észak felé szorítottak⁴⁾. E véleményt osztják Kostkinen, Worsae és Virchow; ez utóbbi a bronz korszak kezdetét egy új népfaj bejövetelével és elhatárolásával hozza kapcsolatba⁵⁾.

Hogy az itáliai faj beköltözése előtt az apennini félszigeten szintén allophyl s a művelődés alacsony fokán álló faj lakott, mely köeszközöket használva vadászat- és halászatból

¹⁾ Klaproth Reise in den Caucasus I. és II. k. 1814.

²⁾ Ribáry Ferencz, a baszk nyelv ismertetése. Nyelvtudományi Közlemények 1867-iki V. k.

³⁾ Lubbock: Prehistoric times V. VI. VII. l. London 1872.

⁴⁾ Svan Nillson: Les habitans primitifs de la Scandinavie Paris 1868.

⁵⁾ Lubbocknál V. fejt. 138. l.

tengette életét, azt a hatvanas évek folyamában az olasz régészek és természettudósok búvárlatai napfényre hozták,¹⁾ s Olaszország nem is késett kőkorszakbeli és lakóinak köfegyvereit s egyéb eszközeit, mind a legutóbbi párisi, mind a mult évi bécsi világtárlaton a tudós világnak bemutatni. Vajjon e nép is azon esüd származásu finn-lapp népfaj ága volt-e, mely Közép és Nyugat-Európát lakta az árják előtt, ez most már positiv adatok hiányában föl nem deríthető; sőt nem is állítható, daczára annak, hogy mind Wegwood²⁾ mind Koszkinen³⁾ több latin-görög-finn szóhasznalattal akarják annak lehetőségét bizonyítani. Amyi kétségtelennek látszik hogy a kőkorszak népe allophyl és nem árja volt Italiában is, mint a többi Európában, kétségtelen tényül lévén elfogadva, s az összehasonlító nyelvészet világánál kimutatva, hogy az árják már elválásuk előtt nemesak nomádok voltak, tehát a tengő népek-nél magasabb műveltségi fokon állottak, hanem a földművelés elemeit is ismerték, sőt az érecek közül legalább a réz használatával is megbarátkoztak.

Hogy Görögországban hasonló művelődési állapot előzte meg a baromtenyésztés és földművelés kezdeményezését, ezt nemesak inductio útján állíthatjuk, hanem a görögöknek homályos hagyományaik is voltak hazájok őskori lakóinak ily nemű állapotáról. Csak az a kérdés pelasgok voltak-e ezek, vagy más allophyl népfaj, mely a pelasgokat megelőzte Hellas birtokában? E kérdésre azonban már a régi írók sem tudtak világos feleletet adni, állításaik egymásnak ellen mondanak még pedig akkor is, midőn ugyanazon tényül látszanak erősíteni. Így a legtöbben vagy autochthonoknak, betűszerinti értelemben véve e szót, vagy legalább Hellas legrégebb lakóinak tartják a pelasgokat. Az előbbi eszmét leghatározottabban látjuk kifejezve Pausaniasnál, hol Asius 8-ik századbéli

¹⁾ Capellini: L'età della pietra. Bologna 1871. Armi et utensili di pietra n. o. 1870. és Gozzadini: Discours d'ouverture du congrés archéologique 1871.

²⁾ Transactions of the philological society 1856. On the connexion of the Finn and Lap with the other European languages 1—17 és 172—190 l.

³⁾ A finn nemzet történetirása Hunfalvy Pál Nyelvtud. Közlemények V. k.

költő Pelasgust a fekete föld szülöttének nevezé, mint a ki az embereket kunyhók építésére és bőrlőtöny viselésére tanítá. Uralkodása alatt Arkadia lakói leszokván korábbi életmódjukról, gyökerek és fűvek helyet makkal kezdetek élni s lettek makkfalók — βαλανοφάγοι.¹⁾ Szerinte Pelasgustól kapta a tartomány Pelasgia nevét, mely később Arcadiára változott Arcas nevű dédunokája emlékére, ki az embereket a földművelésre és kenyérsütésre oktatta, s a gyapju ruházat használatát divatba hozta.

A hagyomány itt az emberiségnek ősrégi, kezdetleges állapotát rajzolja, mely szerint barlanglakók és makkfalók lettek volna Hellas első lakói. Ilyeneknek festi Homer a cyclopotakat is, kik barlangokban lakván törvényt nem ismernek hanem a föld vadontermő gyümölcseivel táplálkoznak,²⁾ így írja le Sallustius is Italia őslakóit, mint saját nemzetének őseit, kik e szerint szintén autochthonok, aborigines, volnának³⁾. Mindezen állítások azonban nem annyira a tények valóságáról tanuskodnak, hanem csak a bölcsészeti felfogást jelzik az emberiség ősrégi kezdetleges állapotáról, melyről alig szólhatnak e népek történeti hagyományai.

Kétségtelen hogy a művelődés ezen alacsony fokán állottak valaha mind Italia mind Hellas legrégebb lakói, de ezek sem pelasgok sem a velök egyidejűleg említett legeg, kuret, kár és thrák népek nem lehettek, mert, ha mint okunk van hinni, s később még inkább kifog derülni, e népek az árja költözökök előre tolt hullámaint képezék, — műveltségöknek legalább azon fokot kelle elfoglalni, melyet a nyelvtudomány az árja népcsaládnak már szétoszlása előtt kijelölt.

Azon eszmét különben, hogy a pelasgok a hellen föld szülöttei, más íróknál is találjuk kifejezve, így a siciliai Diodor egy helyen Pelasgust a boeotiai Asopus fiának mondja,⁴⁾ s hogy többet ne említsek Aeschylusnál Argos királya így kiált föl: Én vagyok Pelasgus az őslakó, Palaiochthon, fia, uralmam Dodona bérceitől a Paeonok országaig (a Strymon völgyéig)

¹⁾ Pausanias Arcadia VIII. k. l. f.

²⁾ Homer Odyssea IX. 109—112 v.

³⁾ Sallustius Catilina VI. f.

⁴⁾ Diodorus Siculus Bibl. Hist. IV. 72.

terjed.¹⁾ Mind ezen és más hasonló kifejezések, melyek a régi írónál ismételve előfordulnak, csak azt tanúsítják, miszerint az ókorban általános volt a meggyőződés, hogy a hellenek beköltözését Görögországba egy más archaicus korszak előzte meg, melyet pelasg korszaknak nevezhetünk. Herodot az ősi idöket illetöleg majdnem egész Görögországot ismételve Pelasgiának nevezi, szerinte Epirus és Thessalia nagyobb részének, továbbá Arcadia, Argos, Attika ősi lakói²⁾ mind pelasgok voltak, míg Laconiában az achivok előtt, Kis Ázsia partjain és Aetoliában az ősi idökben lelegek laktak, kiket Strabo a károk közel rokonainak tart, s Laconia ekkor a »heros eponimos« után Lelegiának neveztetett³⁾.

De nemcsak a görög szárazföldön és szigetein, hanem még Kis-Ázsiában is a jónok ősei pelasgoknak mondatnak, ök népesíték Dionysius előadása szerint Italiát, kinek gyarmatosítási rendszere két pontban sarkallik. Dion. általában a pelasgokat azon ősi népnek tekinti, melynek utódai Görögországban a hellenek, Italiában az aborigines és latinok. Miután az ő kútfői a régi idökre nézve mindenütt pelasg őslakókról beszélnek, mindezen helyeken Dionysius gyarmatosítást föltételez. Így Pherecydes nyomán állítja, hogy Oenotrus és Peucetius tizenhét nemzedékkel a trójai háboru előtt Arcadiából gyarmatot vezettek Alsó Italiába, amaz Oenotriának ez Peucetiának adta nevét; azután ezen oenotroktól származtatja az aborigeneket⁴⁾.

A másik gyarmatosítás történt azon pelasgok által, kiket Deucalion a lelegek és kuretek élén elözött Thessaliából s a kik a Padus folyó torkolatától délre *Spina* városában telepedtek le, innen nyújtván segélyt rokonaiknak, az aborigeneknek, az őslakók, t. i. Siculusok ellen, miután az Apenninek bércei közt Croton városát alapították⁵⁾.

De épen Dionysius gyarmatosítási rendszere kizárja ama véleményt, mintha a pelasgok bárdolatlan »ezigány nép«

¹⁾ Oltalomkérők 249—250. v.

²⁾ Herodot I. 66. I. 145. VIII. 44. VII. 94. stb.

³⁾ Pausanias II. k. I. f. és Strabo VII. k. 7. f.

⁴⁾ Dionysius Halic. I. k. 13. f.

⁵⁾ Dionys. Halic. I. k. 18. f.

lettek volna, mit Niebuhr is tagad, mert ök a művelődés magasabb fokán állhattak, miután a régi írök majdnem egyhangú tanúsága szerint a hellenek tanítói valának: nekik tulajdonítatván a vallási fogalmak tisztázása, a földművelés kezdeményezése, a phönici betük átültetése s azon nagyszerű építmények kivitele, melyeket cyclopi falak neve alatt ismer a régészet. Így Ephorus Strabonál nekik tulajdonítja a dodonai jösa alapítását, mint Görögország legrégibb lakóinak¹⁾ Homernál Achilles a pelasg Zeushoz fohászkozik, kinek *Selleis* nevü papjai — ugymond mosdatlan lábaikkal a földön tanyáznak, míg másutt épen istenickeknek nevezi a pelasgokat²⁾ Herodot a dodonai jösa alapítását elbeszélvén, mondja, hogy a pelasgok előbb névtelenül tisztolték az isteneket, azután az egyiptomiaktól megtanulván neveiket, — ezekre a helleneket is megtanították³⁾.

A trójai háboru korát még méltán a pelasg korszakhoz tartozónak mondhatjuk, s Homer tanúsága szerint e korban Görögországban nem csak virágzó baromtenyésztésről és földművelésről van szó, hanem az egyes mesterségek is kiválólag üzettek, bár fényesebb házi eszközeikről és fegyvereikről még mindig az mondatik mintegy dicséretleg, hogy *sidonai* vagyis phönici mű⁴⁾.

A betűírás ismerete oly régi a helleneknél, hogy behozatala jogosan a pelasg korra viheto vissza; használata azonban csak később emlittetik. Homernál az Iliasban csak egy homályos hely fordul elő⁵⁾, mely a betűírás alkalmazását tanúsíthatná, de e magános adat nem elegendő arra, hogy a trójai háboru korában az írás mesterségének ismeretét föltételezzük. Diodorus Siculus phönici pelasg betüket említ.⁶⁾ Herodot⁷⁾ szerint a phönici Cadmus, Thebae mondai alapítója ismertette meg a betűkkel Boeotia őskori lakóit, s ha e mondának történeti alapja van, akkor ezen őslakók csak is pelasgok lehettek.

¹⁾ Strabo Geogr. VII. k. 7. f.

²⁾ Homeros Ilias XVI. 235. v. és X. 429. v. Odys. XIX. 177. v.

³⁾ Herodot II. k. 52. f.

⁴⁾ V. ö. Schömann: Griech. Alterth. Berlin 1871 I. k. 75. s. köv. II.

⁵⁾ Homer Ilias VI. 168 v. *είματα βυρρα*.

⁶⁾ Diodorus Sic. III. k. 67. f. *φαινικια πελασγικα*.

⁷⁾ Herodot II. k. 58.

Hihetőleg a kisázsiai jónok használták legelőször a betűírást valamenyi hellen törzs közt, s innen csak később terjedt el a száraz földön; de aligha a 8-ik század előtt, mert a legrégebb írott emlék Olympiában Iphitus pajzsának körirata e századból való. Herodot Thebaeben három feliratot látott, mint mondja jón betűkhez hasonló jegyekkel, még pedig állítólag Laios, Oedipus és fia Eteocles korából, s ez ily módon a betűírás legrégebb használata volna Görögországban;¹⁾ mert a Laios és Oedipus-fele mondák már Homer korában léteztek²⁾.

De legbiztosabb jele a pelasgok magasabb műveltségének a cyclopi falak neve alatt ismeretes és töredékekben mai napig fennmaradt építményeik. Mint földmivelő nép rendszeren a tágas térségeken, termékeny völgyekben telepedtek le, mely körülményekből sokan pelasgos vagy pelargos nevet is származtatják.³⁾ Itt építék rendszeren Larissa nevű váraikat melyek nekik menedékül szolgáltak, s hol javaikat biztonságba helyezték a pusztító ellenség támadásai ellen⁴⁾. Sajátságos építkezési módor egyenetlen polygon kövekből, vakolat nélkül, mely nemcsak Argos Tyrins és Mycene omladványain látható, hanem mindenütt ott található nyomait, hol a hagyomány s a régi írók tudósításai pelasg lakókat említenek. Dodwell megvizsgálván Hellas és Italia ugy nevezett cyclopi építményeinek maradványait, kimutatta hogy azoknak okvetlenül ugyanazon néptől kell származni, annyira egyező az építési módor.⁵⁾ Micali és Abeken nagy érdemeket szereztek magoknak Italia őskori emlékeinek ismertetése által s műveikben nagy gondot fordítanak az ugynevezett cyclopi felmaradványok leírására,⁶⁾ melyek egymond Petit Radel mind Italiában, mind Peloponesusban az európai civilizatio leg-

¹⁾ Herodot V. k. 59. f.

²⁾ Homer Odyssea XI. 273—279 v.

³⁾ Müller Ottfried. Orchomenos I. r. 119 l.

⁴⁾ Strabo VII. k. 7. f. V. ö. Müllernél id. m. 120. l.

⁵⁾ Dodwell: Views and descriptions of Cyclopiian or Pelasgic remains in Greece and Italie London 1834.

⁶⁾ Micali Monumenti inediti degli antichi popoli Italiani. Firenze 1844, és Abeken Mittelitalien vor den zeiten der Römer 1843.

régibb emlékei¹⁾. Igy tekinti ezt Niebuhr is római történetében, bár ellene mond Dionysius gyarmatosítási rendszerének, míg Gerlach és Bachofen a »Rómaiak történelme« című munka szerzői ezen építési módor egyezésében csak Dionysius állításainak igazolását látják²⁾.

A pelasgok nem tartozhattak tehát azon allophyl nép fajhoz, melynek művelődési állapotát az ugynevezett kőkorszak jellemzi, s már Niebuhr megczáfolta azon nézetet, mely őket vad bárdolatlan, és cigány módon bolyongó népcsoportnak akarná bemutatni, mint például Raoul Rochette is, a ki különben elfogadja Dionysius gyarmatosítási rendszerét;³⁾ azon különbséggel, hogy Dionsyus pelasgjai helyett mindenütt helleneket említ.

A mi tehát a pelasgok régiségét, s azon kétségtelen tényt illeti, hogy a helleneknél korábban bírták Görögországot, sőt hogy Italiában is el voltak terjedve, ezt a régi írók egyhangu tudósítása bizonyítja. Sokkal nagyobb nehézség a pelasgok nemzetiségét meghatározni, mert erre nézve már az ókor írói sem voltak tisztában. Leghatározottabb Herodot állítása, mely szerint egymond nem lehet tudni, mily nyelvet beszéltek a pelasgok, de ha tyrhenektől éjszakra eső Creston valamint a Hellespont melléki Pliskia és Szkülake városok lakóinak beszéde után itélni lehet, — a pelasgok nyelve barbár volt, s így az atheneiek kik hajdan pelasgok voltak, midőn hellenekké lőnek, nyelvüket is átváltoztatták.⁴⁾ Herodot ezen állításával megegyez Thucydides véleménye is, ki a chalcydiceei Acte félsziget városait előszámlálván, lakói közt pelasgokat is említ, kik ugy mond, legszamosabban vannak, s mindamyan két nyelvű barbárok.⁵⁾ Strabo földíratában a mileti Hecataeusra hivatkozva ugyanazt állítja, mondván, hogy valamint az ő korában Görögország legnagyobb részét barbárok tartják megszállva, mint a thrákok Macedoniát és

¹⁾ Mitin Magazin encyclopaed. t. VI. 1817 Monuments cyclopéens.

²⁾ Gerlach und Bachofen G. der Römer. Bazel 1851 I. k. 133 l.

³⁾ Histoire des colonies grecques t. I. 11—12 l. V. ö. Micali francia fordításában I. k. 97 l. a 2-ik jegyzet.

⁴⁾ Herodot I. 57. f.

⁵⁾ Thucydides IV. 109.

Thessalia egy részét; epirusi népek: thesprótok molossok, athamánok Epirust, Actolia és Acarnania éjszaki vidékeit, úgy a hellenek előtt egész Hellas lakói barbárok s nevezetesen pelasgok voltak¹⁾.

Az idézett-írókkal homlok egyenest ellenkező véleményben vannak sicíliai Diodor és halicarnasusi Dionysius, mindketten részint a pelasgok autochthonságát, részint ős régiségét vitatván nem tekintik másként őket, mint a hellenek és a latin aboriginek őseinek.²⁾

A régiek ily ellenkező állítása után nem csuda, ha annyira eltérők voltak az újabb írók véleményei. Pelloutier még a múlt században a pelasgokat szküth eredetűeknek mondá³⁾ s vele megegyezik Ilre, Pinkerton és Adelung véleménye, — mely szerint a pelasgok Thraciából beköltözött szküthák; hasonló véleményt koczkaztat Heine is Homeroshoz adott jegyzeteiben⁴⁾.

Soumaise és Fourmont szerint a pelasgok phönici gyarmat mert *pelasg* = *phalesch* dispersus;⁵⁾ e véleményt fogadta el nálunk Horváth István is, ki ezen szószármaztatás alapján őket a filiszteusokkal és parthusokkal azonosította.⁶⁾ Később Szabó István, Homeros jeles fordítója még tovább ment, és egy inkább elmés mint alapos hypothesisist állított föl Arcadiáról, mely Arcas vagy magyarosan Farkastól kapta volna nevét s így szerinte, mit különben Pelloutier is, bár habozva állított, a pelasgok szküth magyarok.⁷⁾

Mindezen kalandos hypothesisekre azonban épen nem vet világot a komoly történelem vezér faklyája; csak egy nagy nevű történetírónak állítása látszik azoknak súlyt kölcsönözni.

¹⁾ Strabo Geographia VII. k. 6. f.

²⁾ Dionysius Halic. I. k. 13. f.

³⁾ Histoire des Celtes Fréretnél Academie des Inscriptions XX és XXI. k.

⁴⁾ Fréret u. o. E véleményt némilig támogatni látszik Peloponnesus régi neve, mely Apia volt, miként a szküthák a földet nevezték vala Herodot IV. k. 2 f.

⁵⁾ Geinoznál ki különben a pelasgok helleniségét vitatja Acad. des Inscript. XIV k. 154 l.

⁶⁾ Rajzolatok Pest 1825.

⁷⁾ Uj m. Muzseum 1852-ki évfolyam.

Grote¹⁾ Herodot szavait betű szerint vévén, azt tartja, hogy ily hiteles szemtanu állítása után a pelasgok barbárságát tagadni nem lehet; fajbeliségökről és nemzetiségökről azonban bővebben nem nyilatkozik.

Ezen állításával azonban az újabb időben Grote majdnem egyedül áll. Nagy nevű történetírók és régiségbuvárok, mint Duncker, Curtius, Wachsmuth, Schömann, Hermann stb. a németek közül, továbbá a kellemes irmodoru Barthélémy, az angol Gillies, Thirvall és legújabbán Cox a pelasgokban csak a hellenek őseit látják, s Herodot szavait oly módon magyarázzák, hogy a pelasgok nyelve azonos volt ugyan a hellenekével, de idegenszerű archaicus kiejtése és alakjai által a későbbi idők hellenismusától tetemesen különbözött. E felfogás azonban mégis ellenkezik Herodot állításával, ki nek világos szavai ily ingadozást meg nem engednek.

Az általa említett három város lakói, valamint Thucydidesnél az Acte félsziget pelasgjai nem voltak hellenek, s ez okból mindketten a hellen nép exclusiv fogalmainál fogva jogosan barbároknak nevezhették azokat; de azért a hellen nép legközelebbi rokonai lehettek, mert különben nem lehetne megmagyarázni, hogy a számra nézve csekélyebb hódító hellenek mikép olvaszthatták volna magukba Hellas nagyobb részének pelasg nemzetiségű ős lakóit, daczára azon későbbi vonzerőnek, melyet magasabb műveltségök rájuk gyakorolhatott? E változás nagyobbbrészt még a történelem előtti korban történt, s könnyebben létesült ott, hol a két faj vegyesen lakott, de csodálatosnak kell a magasabb műveltség befolyását tartanunk azon tartományokban mint például Arcadiában, hol a tulajdonképi hellen faj nem hódítá meg az ős lakókat, kik pedig tisztavérű pelasgoknak tartattak az ókorban.

Azonban Macedonia szellemi meghódítása a hellen műveltség és nyelv által, mely mintegy szemünk előtt történik, e tényt némileg megmagyarázza. Sturz ugyan a macedon nyelvről irt művében ezt csak a hellen külön nyelvjárásának akarja föltüntetni, de ő a későbbi macedo-hellen nyelvet veszi alapul, s az ős macedoni nyelvből maradt idegen szavakat külön hel-

¹⁾ History of Greece Meissner fordítása I. k. 600 l.

len nyelvjárás sajátosságainak tekinti.¹⁾ Ez azonban téves felfogás, a macedonok nem voltak hellenek. I. Sándor király, ki a plataeai győzelem után athénei polgárjogot nyert, mint bárbar nem bocsáttatott addig az olympiai játékokhoz, míg Heracléstől való származását be nem bizonyítja. Demosthenes ismételve barbároknak nevezi a macedonokat, s egyik beszédében épen idegenek *αλλογενέων*;²⁾ de még Nagy Sándor korában is idegen volt a macedon nyelv, daczára ősei kísérleteinek a görög műveltség terjesztésére Macedoniában. Sándor a vádlott Philotastól kérde: hazai nyelven akarja-e magát védelmezni, vagy görögül, s ugyan ezen Philotastnak másutt szemére vetik, hogy honfiaival tolmács által beszélt. Ha ez utóbbi mondja is védelmében, hogy a hazai nyelv elavult, mi ugyan a hellen nyomós befolyását tanúsítja, de egyszersmind ebből az is kiviláglik, hogy a macedonok a hellentől külön nyelvet beszéltek,³⁾ mely azonban egy század alatt egészen hellenné változott, mert Liviusnál *Aeoles, Acarnanes et Macedones* (sunt) *eiusdem linguae homines*⁴⁾ mint III. Fülöp király követei mondják Romában.

Hahn »albaniai tanulmányaiban« a kútfők szorgalmas egybevetése folytán azon következtetésre jut, hogy a mai albánok, mint a hajdan nagy terjedelmű thrák-illyr népesalád maradványai a pelasgok egyenes utódai, kik magok is csak e népesalád előretolt hullámaik képezték.⁵⁾ Ezek nyomában jöttek azután a hellenek, kik a pelasgok korábbi műveltségét átvévén, azt magasabb szellemi képességük által tovább fejlesztették, és őket Hellasban és Macedoniában magukba olvaszták; míg Epirusban az ellenkezőt látjuk, mert e tartományt, az utánok nyomuló pelasg-epirusi népek hódításai folytán nemcsak Strabo, hanem már Thucydides korában is nagyobbára barbárok laktak. Hahn nagy gonddal és tudományos-sággal írt munkájában, bár nem mindig kellő nyelvészeti tájékozottsággal, a mai albán nyelvnek a hellennel való közel ro-

¹⁾ Sturz de dialecto macedonica. Lipsiae 1808. 1—14. l.

²⁾ Demosthenes: pro corona.

³⁾ Curtius Rufus VI. k. 9 és 11 f.

⁴⁾ Livius XXXI. k. 29. f.

⁵⁾ Hahn Albanesische Studien 220. s. köv. II.

konságát iparkodik bebizonyítani, mi ha egészben véve nem sikerült is, de kétségtelen, hogy az albániai vagyis szkipetár nyelv számnevei és névmásai a legközelebbi rokonságot tanúsítják a hellen-italiai nyelvekkel. Ez okból Mommsen a dél-italiai japyg nyelvet csekély emlékei nyomán a szkipetárral rokonnak mondja, és a japygokban véli az apennini félszigetnek az italiai faj bevándorlása előtti pelasg lakóit fölismerhetni.¹⁾

Azon körülményt, hogy a pelasgok idő folytán hellenekké lőnek, egy mai példa által véli Hahn magyarázhatónak. A mostani Görögország nagyobb részét még a török hódítás korában albaniai arnauták szállották meg, s az ország felszabadulása után a népesség tetemes részét tették; de oly nagy a hellen szellem és nyelv fölényének súlya, hogy a nemzeti önállóság korában, alig negyven év óta, nemcsak a vegyes lakosságú vidékeken, hanem még ott is, hol az arnauták vegyületlen élnek, a hellen nyelvet fogadták el anyanyelvökül.²⁾ Hasonló tüneményt észlelhetni az ókorban is a rokon messapok- és japygoknál, kik a néhány délitaliai görög gyarmatváros által aránylag rövid idő alatt hellenesítették.³⁾

Ennyi elágazó vélemény közt a legbiztosabb utat az igazság földerítésére Niebuhr mutatja meg, s a pelasgok nemzeti-ségének meghatározásánál legezészerűbb visszatérni az ő alaposan indokolt állítására, melyet nem mint hypothesis, hanem mint a történetirő teljes meggyőződésével megérlelt igazságot hirdet.⁴⁾ »Volt egy kor, ugymond, midőn a pelasgok, mint egyike Európa legelterjedtebb népeinek, a Pó és Arno folyóktól egész a Bosphorusig laktak, talán csak a thrák nép által szakítva meg.« Niebuhr tehát egybeállítván a régi írók különböző tudósításait azon meggyőződésre jut, hogy a hellen-italiai népek beköltözése előtt a görög és apennini félszigetre, létezett egy terjedelmes népesalád, melynek nem volt ugyan azon egy nyelve, de melynek törzsei egymással általában közel rokon és még is egymástól különböző nyelvjárásokkal éltek. Ily külön törzseket képeztek keleten a hellenek, az adriai tenger

¹⁾ Mommsen Unteritalische Dialecte 93. l.

²⁾ Hahn id. m. 223. l.

³⁾ Mommsen Unteritalische Dialecte id. h.

⁴⁾ Niebuhr Römische Geschichte. Berlin 1828. I. k. 59. l.

nyugati oldalán az itáliai népek.¹⁾ Midőn tehát a hellenek áttörve az idegenebb thrák-illyr. népeken Görögországba, az itáliai néptörzsek az apennini félszigetre érkeztek, már mindkét helyen rokon népekre bukkantak, s e rokonság tevő azután lehetővé, hogy magasabb szellemi képességüknél fogva azokat magokba olvaszthatták.

II.

A fentebb vázolt ethnographiai viszonyok nemcsak a pelasgok beolvadását eredményeztek keleten a görög, az apennini félszigeten az itáliai fajba, hanem a hódítás jogánál fogva oly viszonyokat is idéztek elő, melyek a középkori jobbágysággal sok tekintetben azonosoknak mondhatók. Mind Hellasban mind Italiában a hódítás következtében úri és jobbágyi néposztály keletkezett, különféle elnevezésekkel, de körülbelül egyenlő jogokkal és köteleességekkel. De még más analogiát is mutatbatunk ki az ókori társadalmakban a középkor viszonyaival, értem a független polgárságot, mely egyénileg szabad volt ugyan, s viselte az állam terheit, de állam polgári jogokat nem élvezett. Ez volt az ugynevezett vidékiek, körülakók, *περιοίκτοι*, néposztálya, és a plebs Rómában, mielőtt a patriciu-sokkal való egyenjoguságát kivívta volna.

Igy Hellasban is a későbbi hódítások következtében s ez kivált a dór államokról mondható, három néposztály keletkezett, az úri vagyis a hódítók osztálya, mely egyedül volt a teljes polgári jogok élvezetében, mint például a spartaiak Laconiában, vagy a democratia kora előtt az eupatridák Atticában, másodszer a tartomány korábbi lakóinak azon része, mely szerződésileg veté magát alá a hódítóknak, mint a *Lacedaemonok*, *περιοίκτοι* Laconiában, az *orneaták* Argosban, a negyedik vagy *Aegialeis* törzs Sycionban stb.; ez szabad és úri hatalomtól ment néposztály volt, de polgári jogok élvezete nélkül; végre harmadszer a tartomány azon korábbi lakói, kik vagy már a dór hódítás előtt jobbágyi állapotban voltak,

¹⁾ Niebuhr id. m. 61. s. köv. II.

mint állítólag a lelegek, a homerosi korszak achivjainak alattvalói, vagy a kik hosszas ellenszegülések s ismételt lázongásaik, vagy a hódítók szeszélye folytán szolgálai állapotra jutottak. Ezek képezték a harmadik, szerencsétlen jobbágyi néposztályt, melynek már akkor is mint a közép- és újabbkor jobbágyainak csak munka, nélkülözés és nyomor jutott osztályrészül.

Az ókor irői keveset törődnek e szerencsétlen néposztályal, mely alig jött számításba a hellenek politikai életében; legyakrabban van említés a spartai helotákról, míg a többi államok hasonorsu alattvalói csak úgy melleleg neveztetnek meg, főkép ha az író összeakarja sorsukat hasonlítani a helotákéval. Így találjuk Thessaliában a *penestákat*, Argosban a *gymnesieket*, Sycionban a *coryaephorokat*, Syracusaeban az ő pelasg lakosok utódait a *küllikyrieket*, és Attikában a thetes néposztályt.

A hellen társadalom nem ismerte a szigorú indiai varna rendszert, s egyesek vitézségök, az államnak tett hasznos szolgálataik folytán, sőt később vagyonuk által is, melynek szereshetése meg volt engedve nekik, ki is emelkedhetek társaik köréből és polgári jogokat nyerhettek; de hogy az egész néposztály az uralkodó fajjal egyenjoguságra tett volna szert — ennek csak is két példáját mutatja föl a görögök története. Az első eset Argosban történt, midőn ennek polgárai közül hat ezren a spartaiak elleni háboruban a csataterén maradtak, s ezzel a veszteséggel a polgárok fegyverfogható száma ki volt merítve; ekkor a gymnesiek magokhoz ragadták a főhatalmat, de 30 év múlva a fölnövekedett ifjú polgársarjadék által Argosból elűzettek.¹⁾

A másik esemény, mely egy egész elnyomott néposztály fölszabadulását eredményezé, a nagy szellemű törvényhozónak, Solonnak örök dicsőségét hirdeti. Az attikai thetes néposztály helyzetét Solon magasztos törvényhozása előtt különbözöleg fogják föl ugyan az irók, de hogy a *seisachteia* több volt egyszerű pénzügyi rendszabálnál, s hogy ez a jobbágyság fölszabadítása volt szerencsétlen helyzetéből, kitetszik

¹⁾ Herodot VII. k. 148. f. szerint ez kevés idővel a perzsa háborúk előtt történt.

Plutarch szavaiból is; mert szerinte: az egész nép adóssággal volt terhelve, és szántóföldjeitől, melyeket mivelte, hatodot fizetett a gazdagoknak, s az ilyenek hatodrészeseknek, *ἐπιμύριοι* nevezettek, míg mások testökkel rótták le adósságukat, hitelezőik által rabszolgaságra hurczoltatván;¹⁾ amazokat nevezi másutt Plutarch földmivelőknek, *Γεωπόροι*, a kézművesek és munkások neve *δημιουργοί*.²⁾ De e nézetet leginkább megerősítik magának Solonnak szavai, ki egyik költeményében e reformról így szól: *sok polgártársamat én szabadítam ki a méltatlan rabságból, a földet, mely azelőtt szolgaságban sínylett, én tevék szabadá, mint joggal és nem csekélyebb dicsőséggel mondhatná ugyanazt magáról 1848-iki törvényhozásunk. Így fogja föl e reformot Müller Ottfried is, ki az első hopletes nevet viselő törzsben a hódító jónokat véli rejleni, kik Xuthus vezérlete alatt Attica pelasz és lakóit leigázták;³⁾ a svéd Hammerstrand is úgy vélekedik,⁴⁾ hogy ha a négy attikai törzs: *Geleontes, hopletes, ergadeis* és *aigicoreis* a helyi viszonyokra vonatkoznak, akkor mindegyikben jobbágyi földmivelő néposztálynak is kelle foglaltatni. A Solon idejebeli három párt közül tehát a *παιδείς* a síkon lakó aristocratiát, a *diacrioi* vagyis a hatodrészesek az ennek adózó jobbágyokat foglalták magukban, *γεωπόροι*, kik mint a thessaliali *penesták* vagy a spartai *heloták* részt adtak uraiknak földjeik terméséből. Ily módon érthető azután halicarnassusi Dionysius állítása is,⁵⁾ ki a római cliensek helyzetét, a thessaliali *penesták*, a spartai *heloták* és az attikai thetesekével hasonlítja össze. Hammerstrand Dionysius azon szavaiból is, hogy míg az Athenben lakó eupatridák az államügyek kezelését bírták, a thes néposztály falun lakván, földjeiket mivelte, az úri és jobbágyi viszonyt magyarázza ki.⁶⁾ És valóban ha megengedjük, hogy az attikai állam is eredetileg hódítás folytán ala-*

¹⁾ Plutarch Solon XIII. f.

²⁾ U. a. Theseus XXV. f.

³⁾ Müller Ottfried Orchomenos 179 és 302. l.

⁴⁾ Hammerstrand Swen Attikas Verfassung zur Zeit des Königthums. Leipzig 1873. 807. l.

⁵⁾ Dionysius Halicarn. II. k. 9. f.

⁶⁾ Hammerstrand id. m. 823. l. D. szavai: Επατρίδαι, ὅσοι ἢ τῆς πόλεως ἀνάγκη προεστία; Ἀγροῖται, οἱ τῶν κοιτῶν οὐδενος ἕσαν κῆροι. II. k. 8. f.

kult, az eupatridák és geomorok közti viszonyokat másképp alig lehet képzelni. Miután azonban már Solon bölcs törvényhozása által a jobbágyosság fölszabadult, a későbbi irók e viszonyokról világos képet nem tudnak adni, s innen származik azon ellenmondás, mely az újabb irók különböző fölfogása közt létezik.

Egyébiránt csak is két tartományt illetőleg van a jobbágyi viszonyról bővebb tudomásunk, a mennyiben az ókori irók a thessaliali *penesták* és laconiai *heloták* sorsáról egyet-mást följegyeztek. Tudósításaik épen nem kimerítőek, s gyakran a viszonyok ismeretlen voltánál, vagy nemzei gyűlölködésnél fogva a ferdtítés világos jellegével bírnak. Amnyi azonban e tudósításokból kiderül, hogy a *penesták* és *heloták* társadalmi állapota igen hasonló lehet. Mindkét fél urai irányában bizonyos szolgálmányokra volt kötelezve, de saját tűzhelylyel birt és családi életet folytathatott, s bár szigorú bánásmódban részesült, kénytelen volt urait a hadba követni, a *heloták* rendszeren mint könnyű fegyverzetűek, a *penesták* mint lovasok; mert a thessaliali lovasság nagyobbbrészt ily *penestákból* állt, mint a parthusok lovassága *szolgákból*.

A *penesták* kétségkívül Thessaliának a hódítás előtti pelasz lakóitól vették eredetüket, mi a laconiai *heloták* származását illeti, nem akarom azon vitát felhozni, vajjon nevék valóban Helos városától vagy az *εἰλωπι* elfogni igétől származik-e, s e szerint *hilotae* annyit tenne mint foglyok, de annak vitatásába sem akarok bocsátkozni, vajjon a *heloták* a meghódított *achivok* utódai-e mint a többek közt Duncker is hiszi, azt állítván hogy a dór hódítás előtt a jobbágyi viszony ismeretlen volt Peloponnesusban¹⁾ vagy pedig már az *achiv* hős korban is jobbágyi állapotban voltak, s a dór hódítás alkalmával csak uraikat cserélték föl? Ez utóbbi véleményt osztja Müller Ottfried,²⁾ és azt hiszem, alaposan. A hellen korszak előtt Peloponnesus éjszaki és keleti részét pelasz népek bírták, s ha a hagyományoknak igaza van Pausaniasnál,³⁾ hogy Laconia első királya

¹⁾ Duncker G. des Alterth. III. k. 377. l.

²⁾ Müller O. Die Dorier II. k. 4. f. 7. §.

³⁾ Pausanias Geogr. II. k. Laconia.

Lelex volt, úgy kétségtelen, hogy a pelasgokkal rokon lelegek voltak Laconia korábbi lakói, kik már nemcsak baromtenyészést, hanem földmívelést is űztek, midőn a hellen származású achivok által meghódítottak, s jobbágyi szolgálatra kényszerítették. E hódítók, úgy véli Müller, sokkal csekélyebb számmal jöttek, mintsem az egész tartományt népesíthették és kellőleg művelés alá vehették volna. De abban a hagyomány alighanem téved, midőn Laconia achiv lakóit autochthonoknak mondja s az ország nevét Lacedaemontól Taygete és Zeus fiától származtatja.¹⁾

Ily módon a hódító dórok az ott talált lakosságot korábbi helyzete szerint megkülönböztetvén, azokat, kik az achivok közül ki nem vándoroltak, a perioikoi, körülakók kiváltásaiban részesítették, míg jobbágyaik korábbi helyzetükben, mint heloták, meghagyattak.

E helyzetük igen hasonlított a thessaliali penestákéhoz s mondhatjuk a magyar jobbágyéhoz az 1848-ik év előtt. Ha mind a régi írók, mind az újkoriak olykor erősen színeznék, amazoknál abban találjuk meg okát, hogy többnyire athéniek voltak s így a spartaiak ellenségei, talán az egy Xenophon kivételével, míg az újabbak híven utána írják, mit a régieknél följegyezve találtak. A heloták spartai uraik telkeit művelék, s a termésből egyenkint 82 medimnust, mint egy ugyanannyi pozsonyi mérőt adtak uraiknak, míg a többi maguknak tarthatták, s ennél többet követelni gyalázatos dolog volt. A laconiai talaj termékenységénél fogva, de mert különben is iparuknak szabad tér volt engedve, olykor nagyobb gazdagságra is szert tehettek. Mint könnyű fegyverzetűek uraikat a hadba követték, tudjuk a plataeai csatában 5000 spartai mellett hétszer annyi azaz 35 ezer helota harczott. A hajókon mint evezősök vagy matrózok szolgáltak, a hadjárat alkalmával mint teherhordók használtatta kvagy a podgyász őrizetével bizattak meg, sőt a peloponesusi háború idejében olykor mint hopliták is szolgáltak. Így Brasidas Chalcydicebe (422) 700, Agis király Deceliába 300 helota hoplitát vezetett. Vitezségek és hadi erényeik által szabadságot is nyerhettek, hanem csak

¹⁾ Pausanias id. h.

az állam részéről, mert illető uraik felőlök egészen nem rendelkezhetek, föl nem szabadithaták, el nem adhaták, s meg nem öletheték őket, miután általában az állam szolgáinak tekintettek.¹⁾

E viszonyok következtében két kérdés merül föl, először igaz-e hogy oly kegyetlenül bántak velök a spartaiak és másodsor számukat tekintve, mikép tudtak megélni a laconiai területen?

Az első kérdésre igen kedvezőtlen választ ad a prienei Myron²⁾ és a kik szavainak teljes hitelt adnak, mint például Grote, Duncker és mások igen sanyarunak találják a heloták sorsát. Myron szerint ugyanis: a spartaiak helotáikra mindenféle lealacsonyító teendőket parancsolnak. Ezek kénytelenek kutyabőr főveget s báránybőr ködment viselni, nehogy elfeledjék szolgaságukat. Kik erő és szépség által kitűnnek közülök, halálra ítéltetnek, sőt uraik is büntetésre méltók, ha a legerőteljesebb helotáikat kellőleg nem verik meg. Müller Ottfried³⁾ és ezt Schömann is idézi, hosszasan czáfolja Myron állítását, kimutatván, hogy a heloták említett öltözete általában Hellasban a falusi lakosok viselete volt, s miszerint lehetetlen, hogy oly megvetőleg bántak legyen velök, kik közül gyakran gyermekeik dajkáit választották, a kik iránt gyermeki kegyelettel viseltetni ösrégi szokás volt, mely a dóroknál is dívott. Különböző nézetem szerint sem hihető, hogy azon néposztályt, mely mintegy hétszeresen haladta meg a spartaiak számát, csonkításokkal vagy másféle kegyetlenkedésekkel vérig zaklatták volna, miután hadjárataikban oly kitűnő hasznát vették.

Plutarch azon szokását is fölemlíti a spartaiaknak, hogy a helotákat lerészegítvén az ifjaknak elrettentő példának állíták elő, s a szabadságot lehelő költemények és dalok szavalásától s illetőleg éneklésétől eltiltották;⁴⁾ azonban már maga is kételkedik az ily barbárságokat Lycurgusnak tulajdonítani.

¹⁾ Ephorus Strabonál VIII. k. 5. feje. Laconia czíme alatt és Pausanias II. k. 20. feje. Helos városáról szólva, honnan a heloták nevét származtatja.

²⁾ Athenaeus XII. k. 637 l. 1598-ki kiadás.

³⁾ Müller O. Die Dorier II. k. 35, 36 ll.

⁴⁾ Plutarch Lycurgus 28. f.

Müller az elsőre nézve úgy találja, hogy a szolgálóknak hihetőleg nem volt tiltva bújókat borba ölni, s gyakori esetek lehetnek, midőn részegségök az ifjuságnak elrettentő például szolgálhatott, a nélkül hogy ez szándékosan lett volna előidéző. A második allitást mindenki a dolgok természetben fekvőnek fogja mondani, a ki a gyújtó költemények hatását fel fogni képes.

De a cryptia! fogják mondani többen, ezen borzasztó intézmény, melyet Plutarch hoz fel, s mely szerint az ephorok meghatározott időben bizonyos számú ifjakat törrel felfegyverezve kiküldöttek, kik azután a helotákra rendszeres vadászatot tartottak, mindazokat meggyilkolván, kiket előtaláltak.¹⁾ Bár ezt Aristoteles kivül más írók is állítják, sőt Thucydides egy esetet világosan felhoz, midőn a peloponesusi háboru nyolczadik évében 2000 helotának szabadságot adtak a spartaiak, azután meg koszoruzván őket, körülvették a városban; de ezek a következő éjen mind eltűntek. Thucydides e tényt nem tudja megmagyarázni, de épen nem mondja hogy megölettek, hanem hogy senki sem tudja, hova lön e 2000 helota?²⁾ Plutarch idézve Thucydidest, állítja, hogy nem tudni miként haltak meg a szerencsétlenek,³⁾ míg siciliai Diodor határozottan mondja, hogy uraik parancsot kapták őket éjjel házaikban kivégezni.⁴⁾ Már Barthélémy kétségbe vonta e tény hitelességét, fölvetvén a kérdést, mikép tudhatta ezt a több mint négy száz évvel később élt Diodor, mikor e kétezer helota sorsa, mind Thucydides, mind egyéb kortársak előtt ismeretlen volt?⁵⁾ Barthélémy lehetőnek tartja, hogy mint máskor szokták tenni az ephorok e csapat is éjjel küldetett Brasidas táborába a thrák földre; miután, ugymond, a tanácsi határozat épen azért szabadtá föl e helotákat, hogy az ellenség ellen csatázni küldje. Körülbelöl hasonló értelemben nyilatkoznak Müller Ottfried és Schömann⁶⁾ is, kimutatván Plato törvényeiből,

¹⁾ Plutarch Lyeurgus id. h.

²⁾ Thucydides szerint IV. 80. ἐφανησαν.

³⁾ Plutarch Lyeurgus IV.

⁴⁾ Diodórus siculus XII. k.

⁵⁾ Barthélémy Voyage du jeune Anacharsis LXIII jegyzet.

⁶⁾ Müller O. id. m. 38. l. és Schömann Gr. Alterthümer I. k. 206. l.

hogy a spartai Megillus szavai szerint a cryptia tulajdonkép egy neme a rendőri szolgálatnak volt, melyet az ifjak hadi gyakorlatul teljesítettek. Ez alkalommal a kerületek szerint elosztott ifjak, kik a szolgálatot sanyaruság közt, mezitláb és a nélkül hogy ezen idő alatt földel alatt pihentek volna, tartoztak végezni, a heloták mozgalmaira is felügyeltek, miután a viszonyoknál fogva szükségesnek látszott, a számos szabadságra vágyó, de elnyomott, s ezért ellenséges néposztályt házi tüzhelyeinél ellenőrizni. Hogy ezen rendőri szolgálat az ifjuság edzésére is szolgált, azt Justinus is erősíti, az egész intézkedést Lyeurgusnak tulajdonítván, »non in forum pueros puberes, sed in agrum deduci praecepit. nihil eos somni causa substernere et vitam sine pulmento degere . . . statuit.«¹⁾

Ezeknek ellenében Grote²⁾ nemcsak teljes hitelt ad a régi íróknak a heloták szomorú sorsát illetőleg, sőt még Thucydides említett állítását is a lehető legkedvezőtlenebbul magyarázva, elhiszi a 2000 helota meggyilkoltatását, mert ugymond Thucydides az esemény korában élt, s jól értesült lehetett; de azért Grote nem veszi figyelembe az író vallomását, mely szerint már akkor sem lehetett tudni, mi történt e szerencsétlenekkel.

Azonban mindent egybevetve, csak azon meggyőződésre, kell hogy jussunk, miszerint a heloták sorsa nem volt ugyan irigylendő, de nem is volt rosszabb mint a magyar jobbágyé 1848 előtt. (?) A kik emlékezünk hazánkban a jobbágyok helyzetére, tudjuk, hogy a negyvenes évek elején mennyit kelle az egykori Pesti Hirlapnak menydörögni a bot és földes úri önkény ellen; s ha ez eszünkbe jut, nem fogunk Myron állításán csudálkozni, ki a heloták gyakori veretéséről szól; azt azonban, hogy minden tavasszal az összes heloták ily bánásmódban részesültek volna, mint Myron állítja, már maga a heloták száma czáfolja meg, mely az ily rendszeres barbár eljárást lehetetlenné teszi, mert ki lehetné, hogy egyszerre egész Laconiában mintegy 100,000 emberen hajtassék végre a botozás művészete?

¹⁾ Justinus III. k. 36. l. Velence 1725.

²⁾ Grote History of Greece Meissner fordítása I. k. 691. l.

A kitűzött második kérdésre, hogy tekintve a heloták számát és Laconia területét, mi módon élhettek meg azok családjaikkal együtt, gyér adatainknál fogva igen nehéz a válasz. Az újabb írók közül Müller Ottfried tett ugyan kísérletet ennek kiszámítására, de Schömann ezt bizonytalan alapokon nyugvónak mondja. Ha én is megkísértem, szolgáljon mentségemül, hogy a kérdés földterítését okvetlenül szükségesnek találom; mert csak így lehet mélyebben behatni Laconia társadalmi és nemzet gazdasági viszonyainak ismeretébe, indokolható föl tevésekkel pótolván azon hiányokat, melyeket gyér adataink fennhagytak.

Plutarch szerint Lycurgus Laconia területét 9000 nagyobb részletben a spártaiak közt osztotta föl, 30,000 kisebb telket az achiv származásu lacedaemonoknak hagyván,¹⁾ de kétségtelen, hogy e számot csak hagyomány után mondja, sőt ő maga is kételkedik, vajjon e telkek felét nem Polydorus király adta-e hozzá Messenia meghódítása után? E szerint tehát Lycurgus korában a fegyverfogható spártaiak száma összesen 4500-at tett volna, mely szám másfélszázad alatt a messenei háboruk után 9000-re emelkedett. E felosztást sokan betű szerint elfogadják, mint Barthélémy²⁾ újabban Schömann³⁾ Curtius⁴⁾ Hermann⁵⁾ azonban ez ellen az újabb történelmi kritikának nyomós ellenvetései is vannak. Duncker azt véli, hogy Lycurgus a királyi telkek lefoglalása által csak a spártaiak közti birtokkülönbözéseket egyenlítő ki, s minden dőrt egy-egy telekkel megadómányozván, lehetővé tette, hogy a syssitiákban vagy is a közös étkezésben részt vehessen, s a havi illetékét a medimnus gabonát beszolgáltathassa.⁶⁾ Grote, kire Duncker is hivatkozik, a Lycurg által említett telekfelosztást nem találja történelmileg igazoltnak, miután más írók vagy ellenmondanak ennek, vagy legalább szavaik után

¹⁾ Plutarch: Lucurgus VIII. fej. Paris. Firmin Didot-féle kiadás 52. l.

²⁾ Barthélémy id. m. 324. l.

³⁾ Schömann id. m. 223. l.

⁴⁾ Curtius Griech. Geschichte I. k. 160. l.

⁵⁾ Hermann Gr. Staats Alterthümer I. k. 28. §.

⁶⁾ Duncker Gesch. d. Alterth. III. k. 369. l.

ítelve, erre soha sem gondoltak. Így sem Hellanicus sem Herodot nem említik Lycurg egyéb intézményei közt, ez utóbbi szerint; *ἐνομοτίας καὶ τριχάδας καὶ σισαίτια; πρὸς δὲ τοῖτοισι τοὺς ἐφόρους καὶ γέροντας ἕστησε Ἀρκαδοῦρος*¹⁾ Thucydides dicséri a spartai gazdagokat, hogy szegényes egyszerűségök által a ruházatban és életmódban jó példát mutatnak a többi görögöknek²⁾ Hasonlókép sem Pláto sem Aristoteles nem látszanak tudomással birni a felől, hogy Lycurg a spartaiak közt a telkek egyenlő felosztását eszközölte volna³⁾ Ennek következtében azt hiszi Grote, hogy Plutarch III. Agis és III. Cleomenes királyok kísérleteit a régi hagyományos birtok egyenlőség helyre állítására vitte át Lycurg korába. A harmadik század végén Spártában a birtokviszonyok már egészen megváltoztak volt, mert a mint a polgárok száma apadt, úgy a birtok is folyvást kevesebb kézben pontosult össze. Herodot kétségtelen tanúsága szerint az ötödik század közepén a spártai polgárok még 8000-en voltak,⁴⁾ kétszázötven évvel később Aristoteles már csak 1000-et számított, míg egy század mulva Agis király alatt számuk összesen 700-ra ment és ezek közt csak 100 földbirtokos volt. Ezen körülményekből származtatja Aristoteles ama bajokat, melyek később a spartai államot sanyargatták⁵⁾

E két ellentétes állítás közt közép helyet foglal el Manso⁶⁾ és Wachsmuth véleménye⁷⁾, a kik szerint a laconiai föld már Lycurgus előtt egyenlő részletekre volt felosztva a dórok közt; de e felosztás az idők folytán megzavartatván Lycurg által megújított, s a polgárok növekedett számához képest a telkek is 9000-re szaporítottak.

Müller Ottfried többször idézett munkájában szintén tényül fogadja el a Plutarch által felhozott telekfelosztást, azon

¹⁾ Herodot I. k. 65. f.

²⁾ Thucydides I. k. 6. f.

³⁾ Grote id. m. I. k. 704. s köv. l.

⁴⁾ Herodot VII. k. 234. f. Demaratus mondja Xerxesnek, hogy

Sparta polgárainak száma 8000.

⁵⁾ Aristoteles. Politica II. k. VII. f.

⁶⁾ Manso Sparta I. k. 110—121. l.

⁷⁾ Wachsmuth Gr. Alterthumskunde Halle 1846. I. k. 460. l.

különbséggel, hogy a 9000 teleknek csak a felét véli Lycurg korára visszavihetőnek, míg a másik fele — 4500 telek — Messenia meghódítása óta járult volna a laconiai területhez¹⁾ Müller egyszersmind egy számítást is megkísért mind egy telekrészlet — *κληρος* — nagyságára és hihetőleges jövedelmére, mind a spártai polgárok és heloták megélhetésére nézve, miről majd később fogok szólni.

Azonban Manso és Wachsmuth közvetítő állításainak csak akkor volna hitelessége, ha ezek a kútfők által igazolhatók volnának. Plutarch²⁾ ugyanis csak azt mondja, hogy »a vagyonban nagy aránytalanság támadt, sok szegény és szűkölködő ember csődült a városba s a gazdagság nagyon kevés egyén kezében pontosult össze,« miből azonban korábbi vagyon-egyenlőségre következtetni nem lehet. Ellenben Müller véleménye Plutarch állításával megegyez, mert ez sem kizárólag Lycurgus felosztásából származtatja a 9000 spartai telket, hanem utána teszi, hogy más írók Lycurnak 6000, Polydorus királynak Messenia meghódítása után 3000 telket tulajdonítanak, míg ugymond mások a telkek számának felét Lycurg, a másik felét Polydorus király korára viszik vissza.

Müller véleményét, mint legalaposabbat elfogadhatónak tartom, főképp ha Duncker nézeteivel kiegyeztetjük, s Lycurg intézkedésében nem szorosabb értelemben vett egyenlő telekfelosztást, mint inkább jövedelem arányosítást látunk. Ily módon elfogadhatjuk, hogy Lycurg korában, az egész telkek száma szerint a családfők vagyis a fegyverfogható polgárok 9000-en voltak, mely szám Herodot idejében a perzsa háborúk után 8000-re apadt. De ez már a hanyatlás kezdete. A perzsa háborúk következtében sok kincs özönlött Spartába, a régi egyszerűség eltűnt, s a Pausanias által inaugurált kincs-és hatalomvágy megronták a spártai erkölcsöket; utoljára Epitadeus törvénye, mely szerint mindenki tetszése szerint rendelkezhetett vagyonával, szabad tért engedett mindennemű

¹⁾ Müller O. id. m. 30. 31. l.

²⁾ Plutarch Lycurgus VIII. §. *Δεινῆς γὰρ αὐτοῦ δνομιλλίας καὶ πολλῶν ἀκτινάων, καὶ ἀπόρων ἐπιπερόμενων τῆ; πόλει, τοῦ δὲ πλοῦτου παντάπασιν εἶ; ἀλλήλων ἀνεξήγητος.*

³⁾ Plutarch. Agis V. fejt.

kapzsiságnak. Ily módon történt, hogy a birtokos és teljes jogu polgárok száma folyvást apadt, a mint a vagyon kevesebb kézben pontosult össze. A végcsapást az ország hatalmának Messenia visszaállítása adta Epaminondas által; miután hihetőleg a dór polgártelkek fele vagy legalább egyharmada Messeniában feküdt. Mi történt a birtokvesztett polgárokkal, hogyan kárpótoltattak ezek veszteségeikért, arról a kútfők nem szólnak, s így a történelem sem adhat fölvilágosítást.

Aristoteles tanúsága szerint minden spártai köteles volt illetményével a közös lakomákhoz — *syssitia* — járulni; ennek elmulasztása ugy tekintetett, hogy az ilyen polgár nem akar a spártaiak községében helyt foglalni, minek folytán polgári jogai teljes gyakorlatától meg is lön fosztva. Az elszegényedett dórok tehát, kik lakomai illetőségüket leróni nem voltak képesek, nem számítottak többé a nekéz fegyverzetűek, s a teljesjogu polgárok közé, s így magyarázható meg azon tény, hogy a persa háborúk befejezése óta a polgárok száma folyvást apadt, mert a mint egyesek gazdagsága növekedett, azon arányban lön szegényebb a tömeg, mi egy kiválolag földművelő országban, melynek ipara, valamint kereskedelme is csekély volt, a viszonyok természetes következménye szokott lenni.

Ha tehát elfogadjuk, hogy Lycurgus, vagy is a Laconiai állam virágzása korában az uralkodó spartaiak s az arányosított telkek száma 9000 volt, ez megközelítőleg számát adja a helotáknak is, megmagyarázhatóvá tevén az így fölvetett számmal, mikép élhettek meg azok Laconia és Messenia területén? Laconia kiterjedését Müller hibásan teszi 180 □ mérföldre, mert maga Laconia csak 87—100 □ mfdet tett, míg a meghódított Messenia nem vala több 50 □ mfdnél; ²⁾ s e számok legfeljebb 150 □ mfdet adnak. E területen a spartai állam virágzása korában 100 várost számítottak, melyeket Stephanus Byzantinus még megnevezett; ³⁾ de

¹⁾ Aristoteles. Politica II. k. 6. f.

²⁾ Wachsmuth id. m. 33—35. ll.; és Beck Gesch. der Griechen und Römer 9. l.

³⁾ Androtion Stephanus Byzantinusnál. Augustus császár még 24 városnak erősít meg szabadságát, kiknek lakói *eleutherataconum* nevezettek. V. 5. Müller id. m. III. r. 17. l.

neveiket már nem tudjuk, mert munkája kivonatában igen kevés említették, annyi föltehető, hogy a városok nemcsak a tulajdonképeni Laconiában, hanem Messenia területén is feküdtek. Hogy Lycurg e városokban a tartományok korábbi lakói, az achivok közt, kiket körülakóknak, *περιόικοι*, neveznek a kútfők, szintén oly egyenlő osztályt eszközölt volna, mint a hadszerkezetüket fenntartó spartaiak közt, még pedig 30,000 egyenlő részletet mérvén ki számukra, már ez azért sem vehető betűszerinti értelemben, mert az achivok egy tetemes része iparral és kereskedelemmel foglalkozott, mit a dóroknak a törvény megtiltott.

Ha tehát a fentebbi 150 □ mfdből levonjuk a hegyekre, erdőségekre legelőre eső részletet, valamint a többi lacedaemonok illetőségét, alig marad 30—40 □ mf. a spartaiak 9000 telkére, föltéve még azt is, hogy mint hódítók a művelt föld kétharmadát maguknak fentartották. Müller 30 □ mfdet vesz föl, melyet 9000 részletre osztva egy-egy telek — *κλήρος* — nagysága $\frac{1}{300}$ volna egy □ mfdnek, azaz mintegy $44\frac{1}{3}$ magyar hold 1200 □ ölével számítva. E számítást azonban esékélynek tartam. A hódító dórok nemcsak magát az Eurotas völgyét bírták, Amyclae achiv város területének kivételével, hanem még a hegyek közt is voltak gyarmataik. De az Eurotas völgye maga mintegy 20 □ mfdet tesz, melyhez ha hozzáadjuk a szelid égbajlatu és termékeny Messenia síkságainak és völgyeinek terjedelmét, hol tudomásunk szerint alig egy-két szabad lacedaemon város volt, a hódító dórok közt felosztott föld igen könnyen 40 □ mfdet tehetett. Ezt 9000 részletre osztva egy-egy telek — *κλήρος* — nagysága 44 katasztralis vagyis 59 $\frac{1}{2}$ magyar holdat tett.

Az ily teleknek kellett aztán táplálnia nemcsak azon spartai családot, melynek birtokát képezte, hanem azon 5—6 helota családot is, kik azt művelték, csak az a kérdés, elég volt-e ily telek annyi embernek táplálására? A heloták minden telektől, mint említém, 82 medimnus gabonát s ennek megfelelő mennyiségű, de bővebben meg nem határozott olajat, bort és gyümölcsöt tartoztak adni uraiknak; miután a családfő ebből a közebédhez havonként egy medimnus gabonát adott bizonyos mennyiségű borral, sajttal és olajjal, ugy-

szintén néhány obolust a hús beszerzésére,¹⁾ a megmaradt mennyiség még elegendő lehetett egy 3—4 tagu család élelmére, főképp miután a gyermekek hét éves koruktól fogva az állam által neveltetvén, a közvagyonból élelmezettek is.

Igen de ha a család számosabb volt, s a családfőn kívül még talán két más férfiert is kelle a közebéd illetékét megadni. Müller még ezen esetben is elegendőnek véli a 82 medimnus ámbár a három férfúra másfél medimnus számítva havonként 54 mérőt vesz föl²⁾ E fölvétellel azonban teljesen lehetetlen megérteni, miként élhetett meg a fennmaradt gabna mennyiségből a többi család, miután tudjuk, hogy az egyszerű élelmen kívül még más számosabb szükségletei is vannak a háztartásnak, melyeket a jövedelemből fedezni kellett. Hátha még a férfiak mindegyike nős is volt, mint a spartaiak későbbi nősülési szokásainál fogva föltehető, hogy az apa egy-két fiával ugyanazon birtokon élt? Ez azonban csak a későbbi időben történhetett, midőn Lycurg törvényei elhomályosultak, s a királyok nem gondoltak többé kelőleg arról, hogy örökösödés és házasságok által a birtokok lehető egyenlősége fenntartassék. Korábban ugyanis a szegény ifju, kire telek nem jutott örökségül, rendszeren oly leányt vett nőül, ki fiúk nem léteben egész telket örökölt vala, mint *ἐπικληρος*, mert ha fiörökösök voltak, a leányok hozomány nélkül adattak férjhez. Midőn Epitadeus törvénye folytán több telek is juthatott egy birtokosnak a kezébe, ez eloszthatta fiai közt, ugy azonban, hogy mindegyikre egész telek jutott, miután ezek nem voltak földarabolhatók. Ha pedig egyes telek több fiörökösre maradt, ezek közt a legidősebbre nehezült a család fenntartásának gondja, ki a tűzhely urának, a dór nyelvjárás kifejezésével *ἑσπιόπαυον*-nak neveztetett, míg az együtt élőknek, vagyis a család többi tagjainak neve: *ὀμοκαπίοι* vagy *ὀμοσιπίοι* volt³⁾. Ha Polybius tudósítása hiteles, mely szerint a spartaiaknál gyakran három-négy testvérnek

¹⁾ Müller különbséget tesz az aeginaiés athenei medimnus közt és másfelet számít havi illetékül, de a kútfők általában csak egy medimnuszt említenek, így Plutarch is *Lycurgus* XII. f.

²⁾ Müller id. m. III. r. X. f. 7. 200. l.

³⁾ Aristoteles II. k. 6. fejt. 21.

egy neje volt, s ilyenkor a gyermekek közöseknek tekintetnek¹⁾ ez csak később a spartai erkölcsök sülyedése korában történhetett, mert habár Plutarch szerint Lyncurg meg is engedte, hogy az öreg és erőtlén férj erőteljes gyermekek nemzése céljából magát valamely fiatal deli férfiú által helyettesítette; a spartai erkölcsök példányszerű szigora mellett, mely a házasságtörést majdnem lehetetlenné tette,²⁾ ilyen esetek csakis úgy magyarázhatók, mint a régi zsidókról tudósít a történelem, hogy az elhalt testvér özvegyét a másik testvér tartozik elvenni, nehogy a család magva szakadjon.³⁾

Ha valamely családfő nem volt képes magáért vagy családja más férfi tagjaiért a közlakomák illetékét lefizetni, ezek megszűntek lenni egyenjogú polgárok, *οἰοίτοι*, hanem egy neme a római *capitis diminution*nak vagyis a polgári jogvesztésnek érte őket; s a spártaiak alsó osztályába *εἰσπορευοίτες* soroztattak, melyből azonban ismét kiemelkedhetek, mihelyt a család vagyoni állapota megjavult.⁴⁾

A mint láttuk tehát a spartai birtokos és családja, a kivételes esetek mellőzésével, a szokásos egyszerű s igénytelen életmód mellett megélhetett telkének jövedelméből. De tekintsük az ily telkeken megtelepedett és azokat művelő helotákat! Első kérdésül föl kell vetnünk, mennyi helota jutott egy telekre, s aztán másodsor hány medimnus teremhetett ily területű művelt földön. Az előbbi kérdés megfejtésénél az irók általában a plateai csatában jelen volt laconiai hadsereget veszik föl számítási alapul. Herodot szerint ebben 5000 spartai, 5000 lacedaemon hoplita, ugyanannyi könnyű fegyverzetű és hetet számítva egy-egy spartaira 35000 helota vett részt.⁵⁾

De Herodot más helyen azt is állítja, hogy korában a spartai polgárok száma 8000-et tett. Ezt azonban Müllertől eltérőleg azért nem fogadhatom el alapul a heloták számának meghatározásánál, mert a spártai telkek s így a családok

¹⁾ Polibius Reliquiae libri XII. p. 508. Paris 1839.

²⁾ Plutarch: Lyncurgus XVI. fej.

³⁾ Müller id. m. III. r. X. f. 3. 190. 1. Műz. V. 25. f.

⁴⁾ Xenophon Hellenica III. 3. 6. és Aristoteles Politica II. 6. 21. V. ö. Schömann id. m. 230. és 231. H.

⁵⁾ Herodot VII. k. 27. fej.

száma is eredetileg 9000 volt, melyet hétszer véve, a fegyverfogható heloták száma 63000-re ment, mi négygyel szorozva mintegy 250,000 lélek számot adna. Ha föl vesszük, hogy e szám $\frac{1}{5}$ -de az állam s a magánosok közvetlen szolgálatára a fővárosban tartózkodott, marad a 9000 telekre 200,000 lélek, vagyis mintegy 22 mindegyikre. Megélhetett-e ennyi ember egy telken? Ha már most az attikai rabszolgák élelmére szánt gabna mennyiségét tekintjük, melyet Böck jeles munkájában évi 6 medimnusra számított¹⁾ úgy e kérdésre igennel felelhetünk.

Egy spartai *κλήρος* vagyis teleknek évi jövedelme, ha ezt mint fentebb jeleztem 59 magyar holdat tön, az Eurotas völgyének s Messene termékenységét tekintve könnyen tehető 4—500 medimnusra. Ebből a heloták minden körülmények közt 82 medimnust adtak uraiknak, tehát az 5—6 helota család vagyis 22—23 emberre maradt 3—400 mérőn felül. Nemcsak akkor tehát, midőn jó termés volt, hanem ha mostohább évben a nagyobb számnak csak fele termett is meg e mennyiség elegendő volt a telek művelőinek és családjaiknak fenntartására. Ily módon azután megmagyarázható, hogy a heloták szorgalmuk és iparuk által még vagyont is szerezhettek, miután uraiknak 82 medimnusszal egészen lerótták tartozásukat. Tyrtaeus költő szerint a meghódított messeneiek igás barmokként vonják a terhet s uraiknak termésök felét tartoznak átadni.²⁾ Ezen igaztalanúság azonban csak a hódításra következett boszu következménye lehetne, melynek idővel szelidülnie kellett; különben a heloták későbbi gazdagodhatása nem volna megmagyarázható. Azután Tyrtaeus költő tudósítása nem is hiteles s más író nem említi, hogy e 82 medimnus a spartai *κλήρος* termésének fele lett volna. Ha fentebbi számításunkat vesszük alapul, akkor a heloták összes termésöknek ötödét vagy hatodát szolgáltatának volna át uraiknak, s ez megegyez az attikai thetesek adózásának irányával, kik Plutarch szerint épen ezután neveztetek hatodrészeseknek = *ἡκτημόριοι*.

¹⁾ Staatshaushalt der Athener I. k. a rabszolgákról szóló fejezetben.

²⁾ Bergk. Lyr. Gr. II. k. *Ἔσπερ ὄνοι μεγάλοις ἄχθεισι περιόμενοι δεσποσύνοισι φέροντες ἄντακας ὄπο λογηθήμισυ παντός κάρπυον ἄρουρα φέροι.*

Még egy fontos kérdés marad megfejtendő. Mikép bírták és miveltek az egy *κλήρος*-on letelepült heloták a telket közösen-e vagy ez a családok számához képest köztük fel volt-e osztva? Meg kell vallanunk, hogy e kérdés megfejtésére az ókori kútfőkben adatot egyáltalában nem találunk, csak is inductio útján állítható: ha képesek voltak egyes heloták gazdagságra, vagyokra szert tenni, kellett oly darab földet is bírniok, melyet legalább bizonyos fokig sajátoknak mondhattak. Ha az összes *κλήρος*-on közös vala a gazdálkodás, ugy a magán iparnak nem volt célja, de nem is volt tere kifejlődhetni, s alig lett volna lehetséges, hogy egyes heloták meggazdagodjanak, vagy legalább is önálló vagyont szerezzenek. Pedig ez utóbbi esctnek egy világos, kétségtelen példáját adja a történelem. III. Cleomenes király a III. század végén, hogy az igen megfogyatkozott spártai polgárok számát növelje, azon helotáknak szabadságot ígért, kik az állam kincstárába öt minát¹⁾ lefizetnek. Ennek folytán 600 családfő szerezte meg magának a polgárjogot és övéinek a szabadságot.²⁾

Minden egyes *κλήρος* tehát, az azon megtelepült családok száma szerint 5—6 részletre volt osztva, melyet az illető család római peculium gyanánt sajátjának tekinthetett, mint a magyar jobbágy 1848. előtt. Ephorus szerint külön lakokkal bírtak,³⁾ hihetőleg családok szerint, mert a régi írónál sehol sem találunk adatot, hogy uraik önkénye, mint egyéb rabszolgáknál a családiasságot akadályozta volna. Egy-egy család birtoka ily módon 10—12 holdat tett, a családfő állása tehát a magyar $\frac{1}{4}$, telkes gazdáéval hasonlítható össze, kire összes tartozásait a kilenczedet, tizedet, országos és megyei adóját közmunkai és előfogati szolgálmányait tekintve, aligha nem nagyobb teher nehezült, mint a spartai helotára. Még a bánásmódot illetőleg sem volt nagy különbség, mint fentebb kimutattam, a spartai helota és a magyar jobbágy közt, emennek sorsa sem lévén, különösen a 40-es évek előtt, irigylendő. De nyitva állt mindkettőnek az út a szabadságra, a magyar

¹⁾ Mintegy 200 frt a mi pénzünk szerint; ez a pénztelen Laconiában valóban tetemes összeg.

²⁾ Plutarch, Cleomenes XXIII. feje.

³⁾ Strabo Geogr. VIII. k. 5. Laconia.

jobbágy iparra és kereskedelemre adhatta fiát, vagy taníttathatá s ez mind a polgári és papi, mind a katonai pályán nagyra vihette, s jólétre gazdagságra, magas rangra sőt nemességre is szert tehetett, s kilépve az apai házból megszűnt lenni jobbágya földesurának s lett a hazának szabad gyermeke; mert a jobbágyi szolgálmányok és terhek nem a személyeket illették, hanem csak a telekre nehezültek, s azokat bár ki is teljesítheté. A spártai helota vitézsége s kiváló hűsége által nemcsak szabadságot vihatta ki, hanem polgári jogokat is szerzhethetett, s e tekintetben helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint például az orosz jobbágyé, mielőtt Sándor czár 1862-ben a jobbágyságot eltörölte vala¹⁾

III.

A római clientela legalább azon alakban, mint azt nekünk Dionysius bemutatja, tetemesen különbözött a thessaliali penesták, és laconiai heloták sorsától, s a szerző összehasonlítása gyenge alapon nyugszik, s rá alkalmazható a régi mondat: omnis similitudo claudicat. Mert ha mellőzzük is azon patriarchalis viszonyt, mely jellemző vonása a római patronatusnak és clientelának, s mely homlokegyenest ellenkezik azon szigorral, melyet a spartaiak helotáik vagy a thessalok penestáik iránt alkalmaztak, elég lesz kötelezettségeiket felsorolni, melyek a viszonyok különfelesége iránt kimondott nézetünket igazolják. A cliensek szolgálmányai ugyan is csak rendkívüli alkalmakkor vehetők igénybe a patronusok által,

¹⁾ Oroszországban nemcsak a föld, hanem a személy is a földesur tulajdonát képezte, azért mondható az orosz földbirtokos, hogy neki ennyi meg ennyi lelke van. Ha a jobbágy ha eltávozott az atyai háztól szolgálatra, bére földesurát illette, ki azt tőle elveheté, ha iparos vagy kereskedelmi pályára lépett, s bár mily gazdag lett is idővel, nem szűnt meg urának jobbágya lenni, s voltak esetek, hogy gazdag, milliókkal bíró bankár valamely elszegényedett családból származott hadnagynak jobbágya volt, ki vele bár mikor tetszés szerint rendelkezhetett, s ha neki ugy tetszett személyes szolgálatra magához rendelheté.

kik ha szegények, tartoznak a cliensek leányaik kiházásitáshoz járulni, ha az ellenségnek foglyul estek, őket kiváltani, magán perköltségeik egy részét elvállalni, s ha közügy miatt pénzbírságra ítéltek, helyettük a pénzbírságot megfizetni, nem kölcsönkép, hanem hála fejében adván a pénz; végre ha patronusaik tisztségekre pályáztak, vagy hivataloskodásuk idejében rendkívüli költségeik voltak, a cliensek az ugynevezett »alkotmányos költségek« viselésében is résztvenni tartoztak. A miért viszont a patronusok clienseikre atyailag gondot viselnek, pereikben ügyöket a vadlók ellen védelmezik, s nekik mindenben segítségökre vannak. Mind a két félnek tilos egymás ellenében vádlóul föllépni, tanúságot tenni, sőt egymás ellen szavazni is, s ha különösen a patronus valami dologban megrövidíti cliensét, — kárhozott legyen, sacer esto.¹⁾

Terjedelmesebben idéztem Dionysius szavait, mert ő és Plutarch az egyedüli ókori írók kik bővebben szólnak a római patronusok és cliensek közti viszonyokról; de erre nézve Dionysius sem lehet hiteles kútfő. Majd nem nyolcz századdal később irván történelmét Róma alapítása után, kútfői vagy nem jól tudosíták őt, vagy pedig Dionysius félreértette azokat. Az első eset annál inkább hihetőbb; mert a kútfők is későbbkoriak, miután Róma első annalistái csak a város alapításának ötödik századából valók. Mily viszonyt rajzol az idézett fejezetekben Dionysius? ez nem a szorosán vett jobbágysági viszony, — hanem annak már tetemes szelídítése, midőn bizonyos, alább említendő események következtében a jobbágyok rendszeres szolgálmányjai esetleges adományokká lőnek átváltoztatva. De Dionysius általában nem is érti Róma őskori társadalmi viszonyait, mert ő idézett fejezeteiben a római nép osztályozását adván elő, nemcsak abban követ el közös hibát Liviusszal, hogy a római népet már Romulus által három törzsre vagyis tribusra osztja, holott tudvalevőleg az eredeti *Ramnes* törzshez, csak a Sabinok egyesülése után jött a *Tities*, s még később, hihetőleg

¹⁾ Dionysius Antiquit. Rom. I. k. 9 és 11. f. Plutarch Romulus XIII. f. bár rövidében ugyan azt mondja a két néposztály egymáshoz való viszonyairól.

Alba Longa feldulása után a *Luceres* törzs; hanem e felosztásnál még a clienseket sem különbözteti meg, — a később keletkezett plebstől. Niebuhr érdeme, hogy a római őstörténelem nyomozói közt e különbözést fölismerte és bebizonyította,¹⁾ azon véleményt állítván föl, hogy a cliensek az italiai faj bevándorlásakor már otttalált őslakók utódai, kik szolgai állapotra taszítottak, s földjük birtokában meghagyattak ugyan, de attól bizonyos meghatározott szolgálmányok teljesítésére kényszerítették, s lőnek a hódítók jobbágjai. Nevök *clientes*, a cluo, tartozni valakihez, igétől származtatik, mely alattvalói helyzetüket jelenti, *clientes* tehát annyi mint alattvalók, németül: *hörige*. Ugyan-e véleményt fogadtak el később Mommsen és Schwegler is korszakot alkotó műveikben?²⁾

De a cliensek ezen állapota később tetemes változáson ment át, s Dionysius szavai már ezen megváltozott állapotot rajzolják. Mi adhatott erre okot, ezt a történetírók különböző módon fogják föl. Niebuhr a római nép vallásos lelkületében találja a változás alapját, ebből véli kimagyarázhatni, hogy a cliensek sorsa annyival kedvezőbb volt a penesták és heloták sokkal sanyarúbb állapotánál. Az igazságtalan patriciust, ki cliensén méltatlanságot követett el, kiátkozta az egyház, s veszve volt, ha a Pontifex kimondá fölötte a »sacer esto« itéletét.³⁾ Aldásdús befolyása a válásnak a társadalmi viszonyok szigorának enyhítésére; mint ezt a középkor történelme is tanulságosan bizonyítja. De ezt csak részben engedhetjük meg, az egyházi itélettől való félelem megakadályozhatta a patriciust a méltatlanság elkövetésében, megóvhatta a cliens az üldöztetéstől, de a jobbági helyzetéből kifolyó súlyos kötelezettségét meg nem szüntethette. E változás előidézésére más oknak is kelle közreműködni. Lange⁴⁾ csakugyan más véleményt állít föl. Ő azt hiszi, hogy miután a római nemzetségek, gentes, közt a nemzetségfő elhalta után az örökösök osztályt nem igényelhettek, mert a nemzetség herediuma oszthat-

¹⁾ Niebuhr Römische Gesch. Berlin 1828. I. k. 359. s köv. 11.

²⁾ Mommsen Röm. Geschichte I. k. 86. l. és Schwegler Röm. G. I. k. 638. s köv. 11.

³⁾ Niebuhr R. G. I. k. 363. l. V. 5. az értekezés 5—10. l.

⁴⁾ Lange Röm. Alterthümer Berlin 1855. I. k. 186. l.

lan volt, az örökösökre közösen szálltak a cliensek is, kiknek szolgálati viszonya ez által tetemesen meglazult, mert nem az egyes főnök, hanem a nemzetség összes férfi tagjainak uralma alá jutottak. A további osztályok ezen összeköttetést még lazábbá tették s ily módon állt elő azon szelidebb clientelai viszony, melyet Dionysiusnál olvashatunk.

De e nagy változást ezen körülmény sem magyarrázza meg eléggé; mert hogy nem az volt eredetileg a cliensek jogi viszonya a patriciusokhoz, melyet Dionysius rajzol, arra ha bár kevés, de eléggé nyomós adatunk van. Így midőn a Tarquiniusok elűzetése után a büszke Claudiusok őse Attus Clausus a sabin földről ötezer *cliensével* Romába költözik, az Anio folyón túl kap nagyobb területű földet, melyből nemzetsége számára 25 jugerumot megtartván a többit 2 holdankint cliensei közt osztja ki.¹⁾ Ezen szokást Festus szavai is igazolják: *Patres dicti sunt, ugymond, quia agrorum partes tenuibus ut liberis tribuerunt.*²⁾ Liviusszerint ugyanis Attus Clausus *cliensei* római polgárjogot nyertek, s azon tribusba soroztattak, mely, ugymond, ősz időkől fogva Claudia tribusnak neveztetett.³⁾ Plutarch oly módon adja elő a dolgot, hogy Publicola consul osztja ki a jövevények közt az Anio folyón túl fekvő területet és őket polgári joggal ajándékozva meg, mindegyik családnak két jugerum szántóföldet ad, míg Attus Clausus a tanács tagjai közé vétetvén föl 25 holdat nyer ajándokul.⁴⁾ E két különböző felfogása az eseménynek, épen a viszonyok átalakulását jelzi. Dionysius és Festus előadásából még a jobbágyi viszonyok létezése derül ki, míg Livius és Plutarch szerint a cliensek már a független plebs sorai közé lépnek.

Azon korban, melyről szó van, a cliensek fölszabadítását a politikai kényszerűség tanácsolta. Servius Tullius alkotmánya folytán a plebs szavazati jogot nyervén, a köztársasági kormány által vissza állított centuriai gyűléseken igen könnyen túlsúlyát éreztethette volna a patriciusokkal, ha ezek ellen-

¹⁾ Dionysius: V. k. 40. f. Plutarch: Publicola 22. f.

²⁾ Festus 312. l. Lange id. m. 185. l.

³⁾ Livius II. k. 16. f.

⁴⁾ Plutarch: Publicola XXII. f.

szerről nem gondoskodnak. Ez volt az akkoráig jobbágyi állapotban élő cliensek fölszabadítása. Ekkor úgy látszik a patronusok az eddig peculium gyanánt birt 2 holdat clienseiknek örök birtokul engedték át, minék folytán ezek a plebs jogviszonyainak részescivé válhattak. Miután a szavazati jog a Servius Tullius alkotmánya szerint a fölbirtoktól föltételeztetett, s mint a kütfők több helye tanusítja,¹⁾ a cliensek a centuriai gyűléseken a plebsszel és patriciusokkal együtt szavaztak, bizonyosan kellett oly örökös földbirtokkal, heredium is bírniok, mely őket a centuriai gyűléseken szavazati joggal ruházta föl, s miután a birtok után tributumot fizettek, tehát a census szerint valamely centuriába kellett soroztatniok. E birtokot pedig csak úgy nyerhették, ha patronusaik az eddigi peculiumot adomány által — *quirinalis* — polgári birtokká, az az herediummá változtatták. Ez nem történt föltétlenül, sem számítás nélkül. Ezen új viszonyokat ismerjük föl Dionysius tudósításában, a hálás cliensek sokáig nem feledkeztek meg korábbi uraik jövedelmeiről, s egy századnál tovább tartott, míg a plebs érdekeinek előmozdításában közreműködni elhatározták. Camillus cliensei, úgy látszik, még ingadoztak, a patronus iránti hűség és a plebs iránti vonzalmak közt, mert midőn az Veji bevetele után a zsákmány egy részének elsikkasztása miatt vádoltatva, megkérde clienseit véleményük felől, ezek kinyilatkoztatták, hogy a pénzbírságot összeadják ugyan, de fölmentésére nem szavazhatnak.²⁾ (388-kr. c.)

Ez volt a cliensek utolsó szereplése, azóta Róma történelmében, mint külön néposztály nem említettnek többé, mert a köztársaság későbbi korából vagy a császárság idejéből ismert cliensek már nem jobbágyok, hanem előbbkelő és gazdagabb polgártársaik szegény védencei, kiket ezek oltalmuk alá vettek, olykor élelmoztek is, sőt gyakran élelmükre napidíjt is, *sportula*, fizettek.³⁾

¹⁾ Livius II. 43., 56., 64. Dionysius IV. 20. 75. V. 6. Lange R. Att. 91. l. és Ságli római ösalkotmány Pest 1872. 122. l.

²⁾ Livius V. k. XXXII. f.

³⁾ V. 6. Frieländer Sittengeschichte Roms, von August bis zum Ausgang der Antonine. Lipsce 1865. I. k. 253. s. köv. II.

De a köztársaság első századában a patriciusok bőven hasznát vették hálás clienseiknek a nyugtalan plebejusok ellen. Midőn a patriciusok clienseiket a jobbágyi kötelek szigorosa alól fölszabadították, s az élvezetül birt 2 hold szántó földet nekik tulajdonul át engedték, ezek mint önálló földbirtokosok a tribusokba irathaták magukat s így a centuriai, később a tribusi gyűléseken a plebejusokkal egyenlő szavazatjogot nyertek.

Igy látjuk, hogy a köztársaság első századában a patriciusok és plebejusok közti küzdelmekben a cliensek híven ragaszkodnak előbbi uraikhoz, s a római történelem több példáját adja azon eseteknek, melyekben a cliensekkel egyesült patriciusok a plebs ellenére intézkedtek az állam ügyeit; mert a hol Livius vagy Dionysius a centuriai gyűléseken a patriciusok győzelmét hirdetik a plebejusok felett, mindenkor föltehető, hogy ez a cliensek segélyével vívatott ki. Nehányszor különösen említettnek is, mint a kik tettleg részt vesznek a választásokban, még pedig a patriciusok érdekében. Midőn Volero néptribun indítványt tesz (470-kr. e.) hogy ezután a néptribunok a tribusi gyűléseken választassanak, ennek azt adja okául, nehogy ezután a patriciusok clienseikkel egyesülve tetszés szerint választhassák a centuriai gyűléseken a tribunokat¹⁾ másutt pedig mondatik²⁾ per patres, clientesque patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Niebuhr és Schwegler Róma történetében több idézetet hoznak föl mind Livius mind Dionysiusból, melyben a cliensek a patriciusok érdekében a plebs ellen szavaznak, vagy ellene működnek.³⁾ A patriciusok is gyakrabban hivatkoznak clienseik segélyére, így például Appius Claudius a cliensekkel akarja megtámadni a szent hegyre kivonuló néptömeget s tanácsára a patriciusok clienseikkel foglalják el a város falait, hogy a plebs ellen megvédelmezzék.⁴⁾ Cincinnatus midőn a nép meg-

¹⁾ Livius II. k. 56. ut patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellet tribunos auferret.

²⁾ Livius II. k. 64. f.

³⁾ Schwegler Röm. Geschichte I. k. 643. l. és Niebuhr R. G. I. k. 655. a köv. II.

⁴⁾ Dionysius VI. k. 47. f. és 63. f. ki itt a clienseket *παλατας* megkülönbözteti a plebstől, *εταρτοιχοι*.

tagadja a hadkötelezettséget, a patriciusokat szólítja föl, hogy clienseikkel fegyvert ragadjanak (*αμα τοις πελαταις*) stb.¹⁾

Mindezen példákból kétségtelen igazságul tűnik ki, hogy a cliensek különböztek a plebstől, mert ennek már későbbi eredete volt. Ezen igazságot mint említém, legelőször Niebuhr állította föl, nyomában többen vitatták meg a kérdést s különböző eredményre jutottak. Ihne, egyike a legjelesb történelmi kutatóknak Dionysius szavaira esküszik, és művében határozottan állítja hogy a plebs a cliensekből vette eredetét. Nézete szerint a köztársaság első éveiben történt népfölkelésnek és secessionnak oka nem az adósságok elviselhetlensége vala, hanem a nép a jobbágyi viszonyokból akart menekülni, melyek ezen időben azért lőnek oly nyomasztók mert a patriciusok, daczára több évi rossz termésnek és az életség ismételt pusztításainak, követelték tartozásainak teljesítését; Ihne szerint tehát a római adóssági törvények szoros összefüggésben vannak a jobbágyi szolgálmányok kérdésével, melyeket véglegesen csak Genucius törvénye szüntetett meg. Róma építésének 412-ik évében.²⁾

Mommsen hírneves munkájában következő kifejezés fordul elő: so erwuchs neben der Bürgerschaft eine zweite römische Gemeinde, aus den Klienten ging die Plebs hervor. Mi azt látszik mutatni, hogy Mommsen is Ihnevel tartva a clientelából képzeli a plebs eredetét. Azonban ő maga is ellenmond ismételve e nézetének, a mennyiben megengedi, hogy a legyőzött városok lakossága, megtartván földjeit és korábbi lakhelyét a római államba fogadtatott be, de polgári jogok gyakorlata nélkül, mit a római közjog így nevezett: civitas sine suffragio.³⁾

Mindezen állítások azonban csak Dionysius téves tudósításán alapulnak, ki a plebs és clientela közti különbséget, mely már korában nem létezett, nem bírván fölfogni, e két fogalmat összezavarja, s a jobbágyi állapotban levő plebsnek a közügyekre befolyást is tulajdonít, azokat még a curiákba

¹⁾ Dionysius X. k. 43. f.

²⁾ Ihne Forschungen auf dem Gebiete der röm. Verfassungsgeschichte 1847. 93. l.

³⁾ Mommsen R. G. I. 86—90. l.

is beosztván, hol a patriciusokkal együtt szavazhattak. Azonban Dionysius felfogása egészen hibás. Ő korának nézeteit alkalmazza az ős időkre, s a nyolczadik század viszonyait az ős Rómában véli föltalálhatni. De az e korszakbeli clientela homlokegyenest ellenkezett az ős Rómában fönalált viszonyokkal a patriciusok és clienseik közt. Dionysius a fölszabadított rabszolgák, libertini és korábbi uraik közt fennmaradt viszonyt vette alapul az őskori clientela jogviszonyainak leírásához. És ebben tagadhatatlanul sok hasonlatosság volt. A fölszabadult rabszolga is viselte, mint hajdan a cliens, volt urának nemzetségi nevét, *nomen gentilitium*, részt vehetett a nemzetségi isteni tiszteleten, *in sacris*; az örökös nélkül elhalt libertus vagyonát volt ura és annak törvényes utódai örökölték,¹⁾ ilyen esetben a cliensével a patronus szabadon ugyan nem rendelkezhetett, de a cliens vagyona a nemzetség, *gens*, birtokába ment át, mely azt újra más cliensnek adományozhatta, mint a magyar földesur örökösök nélkül elhalt jobbágynak telkét. A patronus ezen örökösödési jogát a XII. tábla törvénye is megállapítja s kiterjedt még a libertusnak örökös nélkül elhalt gyermekeire is.²⁾ Ily közös vonás a cliens és libertinus állapotában azon szolgálmányok hasonlatossága, melyeket a patronus tőle igényelhetett, s melyeknek mivoltát Dionysius részletesen leírta. Voltak azonban tetemes különbségek is. A régi clientela örökös volt, mint állami intézmény, melynek legrégebbi jobbágysági szigorát igen hihetőleg csak a comitia curiaták végzése által hozott törvény alakíthatta át, — bár erről kutfőink teljében hallgatnak. E régi viszonyok azon átalakított módozata, melyet Dionysiusból ismerünk csak lassanként, az idők folytán szűnt meg, s mint a római alkotmány folytonos, bár lassu módosulásainak eredménye, folytonosan változott s enyészett, míg a cliensek a plebsbe egészen be nem olvadtak. Camillius esetében, mint emlitem, legutoljára látjuk a clientelát, mint állami intézményt. Ezóta többé nem emlittetik. A köztársaság utolsó

¹⁾ Gajus I. 165. és 139. Livius XXXIX. 9. és 19. V. 3. Huschke von der Intestat succession der Freigelassenen 1830. 134. l.

²⁾ Götting Geschichte der r. Staatsverfassung Halle 1840. 67. §.

századában, a császárok korában megint előtűnik e név, de a clienseket már csak személyes viszony köti patronusaikhoz. Ezeket ők magok választják a gazdagok és hatalmasok közül, és e választási jogot Dionysius elég hibásan még az őskori clientelára is alkalmazza.¹⁾ Ha a *cliens* szó csakugyan *cluo* igétől származik, mit a nyelvészek döntenek el, akkor viszont a cliens név hibásan van alkalmazva a császárság korabeli gazdagok kegyenceire. Ezeknek helyzete valóban szegény teljes és lealázó volt, de egészen olyan, melyet magukviselésével megérdemelték. Martialis és Iuvenalis gúnyversei sok maró gúnyt tartalmaznak mind a patronusok lelketlensége mind a cliensek csúszó-mászó s minden aljasságra kész szolgálati készsége ellen. Minden előkelő azon volt, hogy minél nagyobb számu cliensei legyenek. Ezeknek első kötetessége volt urok felkeltét az atriumban várni meg, hogy őt kiléptekor üdvözölhessék. Sem eső, sem zivatar föl nem tartóztathatá őket; s hogy jökor érkezzenek meg, oly kora reggel indultak külvárosi szegény lakaikból, midőn a sütőkön és lámpákkal iskolába siető gyermekeken kívül senki sem mozgott még az utcán.²⁾ Dominus vagy rex volt a szokott megszólítás, később a kézesók söt leborulás is dívatba jött, a mint az ázsiai szolgálkúséggel megismerkedtek a rómaiak. Ha a patronus kiment a cliensek egész csoportja kísérte őt, s vagy megelőző gyaloghüntáját, ökleivel utat nyitván urának, vagy pedig nyomban követé, hogy őt a tolongástól megmentse.³⁾ Ha nyilvánosan beszélt a patronus, clienseinek zajos helyeslése kísérte szavait, ha verseit vagy egyéb műveit olvasta föl, a cliensek bámulata s tapsvihara a hallgatóknál a köztetszés felköltésére volt irányozva. Minden szavát dicsérni, minden tettét dicsőíteni, a cliensnél ragaszkodása tanúságaul szolgált.

S mi volt ezért jutalma? Nemcsak a patronustól, hanem még rabszolgái részéről is többszörös megaláztatás. Ha egyik másik urával beszélni akart, talán sürgős kérelme lett volna, az irigy szolga be nem bocsátá, s ha ezt megvesztegetés

¹⁾ Dionysius II. k. 9. *ἐπιτρέψας ἐκείτω τῶν ἐκ τοῦ πλήθους, ὃν κωτος ἐβόλετο κερμέν προσέτιν.*

²⁾ Surgite, iam venit pueris ientacula pistor. Martialis XIV. 253.

³⁾ Mart. IX. 100. Deinde haerere tuo lateri, praecedere sedem.

által végre el is érhetette, legtöbbnyire a patronus szóba sem állt vele, s ha bár néha nagy tömeg leste is ajkairól a szót, hosszas unalmas ísításnál alig kaphattak más feleletet. Ha néhae bédre hitta őket meg a patronus, a szegény cliensek akkor voltak csak igazán kitéve a szolga sereg maró bántalmainak. Nekik külön asztalt adtak, csorba repedezett cserép edényeken szolgálták, régi penészes kenyert, selejtes bort, és étkeket kaptak, gúny és szitok közt az uri vendégek és a házi szolgák részéről. Majd később szokásba jött az ebéd megváltása a patronusok részéről, melyet sportulának neveztek, bár e szó gyakran a cliensek közébédjét is jelenti. De a cliensek szaporodtával, — a sportula értéke is alább szállt, s több panaszt olvashatunk Martialis és Juvenalis epigrammái és satyráiban arról hogy a sportula mellett a clienseknek a patronus fősvénysége miatt éhezniök is kellett.¹⁾ Ezek után kétségtelen, hogy a későbbkori clientela semmiben sem hasonlított az ósrómai cliensek jogviszonyaihoz, s ha Dionysius ennek meghatározására saját korából előképet keresett, azt nem a cliensek hanem a libertínusok állapotában találta föl; ez mutatván több tekintetben analogiát az óskori clientelával. Hogy ez már a történet előtti időkben keletkezett, hogy a római állam alapításakor a patriciusok és cliensek tevők az új állami élet alkatrészeit, melyhez csak később járult a plebs, mint a meghódított és a római államba bekebelezett latin városok polgárságának tömege, az a történelemből világosan kimutatható. De a kútfőkből az is kiderül, hogy a plebs igen sokáig, míg t. i. egyenjoguságát a patronusokkal teljesen ki nem vívta, külön államot képezett a római államban, melynek eleinte legfőbb törekvése volt magát a patriciusok önkénye ellen biztosítani, s külön állását fenntartani. Ez okból azon első állami intézkedések, melyek a plebs ilyenmü biztosítását czélozták, nemzetközi szerződési jelleggel bírnak. Így például az első secessio alkalmával a patriciusok és plebs közti békeszerződés a nemzetközi hírnökök, fetiales, közbejöttével köt-

¹⁾ E sportula rendszeren 100 Quadrans = 10 Sestertius volt; ez volt egyes toriték ára vagy annak megváltása a patronus részéről. V. ö. Friedlaender id. m. 248—256. l. és u. o. Sportula 296. l.

tetik;²⁾ Coriolán ezen nemzetközi szerződés megszegője, a nép kívánatára tributa comitiák által, s így illetőleg a plebs által ítéltetik el, holott a provoactio törvénye szerint rangsorsosainak a patriciusoknak ítéletére hivatkozhatott volna, s a curiák alighanem fölmentik vala.³⁾

A plebs tehát mely a sacrákból is ki volt zárva, sokkal idegenebb eleme volt a római nemzetnek, mint a cliensek, kiknek a patriciusokhoz való hosszas ragaszkodása, s velök egyesülve a plebs szándokainak ellensúlyozása a hála kötelezettsége mellett bizonyosan jó részben e körülménynek is tulajdonítandó. Hosszabb ideig kelle simulni e két elemnek egymáshoz, míg a patriciusok elleni föllépésben közös érdekeiket fölhímerhették. A kútfők határozottan kimutatják, hogy a patriciusok és plebejusok közti politikai küzdelmekben a cliensek egész Camillus koráig mindig a patriciusok pártján állottak. De a plebs is ezen küzdelmekben ritka példáját mutatja mind az önmérsékletnek, mind szívósságnak. A Grachusok koráig nincs példa arra, hogy a pártok fegyveres erőszakot használtak volna, a plebs folyton folyvást alkotmányos eszközökkel küzd, nem tüzi ki czélul az elérhetlent, hanem csak a lehetőség határaig megy, de a mit egyszer kivívott, azt elfogadja, mint új álláspontot, melynek védszanczából ismét fölveszi a küzdelmet és harczol ernyedetlenül, míg lépésről lépésre előre haladva, a teljes jogegyenlőséget ki nem vívta.⁴⁾

Ily fokozatos átalakításon ment át a clientela is. Ugy látszik a patronusok hatalma clienseik fölött azon időben lön először megingatva, midőn a hagyomány szerint a cliensekből Numa Pompilius király alakította a városi iparosok czéheit, szám szerint kilenczet, *novem collegia opificum*. Ezek úgylátszik kivétettek akkor patronusaik mint földes uraik hatósága alól és a czéhek minémüsége szerint külön-külön társulatokat képeztek, melyek közül mindegyiknek saját szentélye és isteni tisztelete volt.⁵⁾

¹⁾ Livius II. k. 32. f. és különösen Dionysius VI. k. 89. f.

²⁾ Livius VI. k. 35. f.

³⁾ V. ö. Schwegler R. G. I. k.

⁴⁾ Plutarch Numa XVII f. E czéhek következők: siposok, ötvösök, kőművesek, festők, szabók, (vargák) tímárok, kovácsok fűzések, — a

Midőn Servius Tullius alkotmánya életbe lépett, e czéhekől alakult azon négy centuria, melyek a többihez sorozva mind a hadsereg soraiban helyt foglaltak, mind pedig a centuriái gyűléseken szavazati joggal ruháztattak föl. E városi lakosság képezte a területi felosztás szerint a négy városi tribus, *urbanae tribus*, melyek azonban a mezei tribusok túlnyomó számánál fogyva, *tribus rusticae*, milyen eleinte 17, később 31 volt, bár a későbbi íbőben népességök számaránya emezekét jóval felülhaladta, szavazatukkal kevésbé folyhatnak be a közgyűlési határozatokra. De midőn a köztársaság utolsó századában, a belviszályok dühöngései közt, zajongásaik és tettlegességeik által túlnyomó befolyásra tettek szert az állam ügyeiben, — ez a szabadságra és az állam biztonságára nézve baljóslatú lőn, mert mindig kész eszközül szolgáltak a lázító demagógok kezében a komolyabb, szabadság szerező osztályok ellenében.

Ugyanez alkalommal szabadult föl, mint fentebb kimutattuk, a földművelő cliensek osztálya is patronusaik úri hátsóága alól, csak is azon, a hála érzet által igényelt, s alkalmasszerűleg teljesítendő kötelességek által kapcsolatva uraikhoz, melyek a cliensek újabb jogviszonyait a fölszabadított rabszolgákéhoz, *libertini*, tevék hasonlókká. S ezeket rajzolta Dionysius művének azon fejezeteiben, melyekben a clientela jogviszonyait tárgyalja. E kötelezettség azonban lassankint feledésbe ment, s ellazult, a mint a cliensek mindinkább a plebs közé olvadtak, s részben teljesen meg is szűnt oly esetekben, midőn az illető patricius nemzetség kihalt. A clientela ezen fokozatos megszűnésében is csak azon lassu, de következetes átalakulást látjuk, mely a rómaiak alkotmányos életét jellemzi.

Camillus kora óta a történetírók nem is emlékeznek többé ily nemű clienteláról, s a római államban csak polgárokról és rabszolgákról van szó; csakis a római birodalom hanyatlása korában találjuk világos nyomait olynemű viszonyoknak, melyek a középkori jobbágysághoz hasonlítanak, értem a *colonusok* neve alatt említett néposztályt. Meglehet

9-ik czéhet a többi mesterségek képezték. Plinius Hist. N. 34. e czéhek sorrendjét némi változtatással adja.

hogy a colonatus már korábban is létezett, legalább Tacitus idézett szavai, hol a germánok szolgáit a colonusokhoz hasonlítja, ezt némileg gyaníttatják is ¹⁾ De Nagy Constantin uralkodása alatt már a birodalom különféle tartományaiban találunk *colonusokat*, s jellemző, hogy Italiában, Galliában, Thraciában, Illyriában s mindenütt, hol *colonusok* említetnek, állapotuk egyenlő. Laboulaye Eduard ²⁾ kétfele okát adja a colonatus keletkezésének, miután ugymond a kiszivattyúzós római adórendszer következtében egész vidékek műveletlen pusztákká lettek, hogy tehát a kormány a tartományok elnéptelenítését meggátolja, ily vidékeken a rabszolgákat szabadítottá föl, kik ezen esetben *colonusok* azaz földhöz ragadt jobbágyi gyarmatosok lettek; majd később, a pusztán maradt vidékekre barbárok telepítettek, jobbágyi kötelezettség mellett. Ily esetre fölhozza Laboulaye például Theodosius egyik rendeletét, ³⁾ mely így szól: *Scyras barbaram nationem imperio nostro subegimus. Ideoque damus omnibus ex praedicta gente hominum agros proprios frequentandi, ita ut omnes sciant susceptos non alio jure, quam colonatus apud se futuros, nullique licere ex hoc genere colonorum ab eo, cui semel attributi fuerunt, vel fraude aliqua abducere, vel fugientem recipere . . .* s továbbá: *Opera autem eorum terrarum domini libera esse sciant . . . nullique liceat eos velut donatos . . . in servitute trahere, urbanisque officis addicere.*

A colonus tehát épen úgy, mint a helota, cliens, vagy némi részben a középkori jobbágy is, állapotára nézve közép helyet foglalt el a szabad ember és a rabszolga közt, olykor szabadnak is neveztetik, s mint ilyen hirt jure conubii, tehát igénye volt családias életre, telkét tulajdon joggal bírta, de ura beleegyezése nélkül el nem adhatá, más oldalról mint rabszolga testi fenyegetésként volt alá vetve, s ha megszökött, a szökevény rabszolga büntetése érte, mint a ki saját személyében tőn kárt urának. Ily módon sorsa

¹⁾ L. fentebb 4. lap.

²⁾ Histoire du droit de propriété foncière. Paris 1839.

³⁾ E töredéket Peyron Amadé fűdőzte föl. De bonis militum Cod.; Theod. 4. t. V. 5. Laboulaye id. m. 116. l.

terhesebb lön a rabszolgáénál, ki magát megválthatá s szabadságát hűsége és ragaszkodása által kieszközölheté, míg a colonus nem volt felszabadítható, sem a földbirtoktól, melyhez egész létével odatapadt, nem vala különválasztható. Minden pálya ellévén előle zárva, még a reménytől is megfosztatott, mely nyomorult helyzetében őt vigasztalhatta volna.

Nem új helyzetet teremtett tehát a népvándorlás korszaka, midőn a jobbágyságot megalapítá a meghódított római tartományokban, mert ennek alapjait már megvetve találta s humánus századunk más fél évezred igazságtalanságát tette jóvá, midőn a francia forradalom nagyszerű példája után indulva, a jobbágyságot eltörlé és a földet szabaddá tette Európában.

PEMFFLINGER MÁRK

SZÁSZ GRÓF ÉLETE

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A REFORMATIÓ ELTERJEDÉSÉRE

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK KÖZÖTT.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FABRITIUS KÁROLY

LEV. TARTÓL.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1875. február 1. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)